

Kudrna, Jaroslav

Historické aspekty Hegelovy právní filozofie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1976-1977, vol. 25-26, iss. C23-24, pp. [51]-80

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102693>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV KUDRNA

HISTORICKÉ ASPEKTY HEGELOVY PRÁVNÍ FILOZOFIE

Nepochybně patří Hegelova filozofie práva (Grundlinien der Philosophie des Rechts) k dílům, která nejvíce přispěla k pověsti o Hegelovi jako o pruském státním filozofu.¹ Vychází v říjnu 1820, tedy v období zvýšené reace po Karlovarských usneseních, a v něčem se v ní již na první pohled zračí atmosféra doby. Hegel se v ní totiž jasně distancuje od revolučních akcí, jejichž vnějším projevem bylo zavraždění Kotzebua a hlavně se s neobyčejnou okázalostí identifikuje s politikou tehdejšího pruského státu, přičemž si neodpustí řadu jedovatých poznámek proti tzv. demagogům. Hegel navíc vzbudil již nevoli svých současníků tím, že v úvodu k právní filozofii denuncoval svého věčného osobního konkurenta Frieše z liberalismu, že sám z filozofie udělal výslovně záležitost státní a že se postavil proti tzv. nadvládě (podle něho) demokratického mínění na univerzitách.² Konzervativní pojetí vědy, ke kterému se Hegel v úvodu ke své právní filozofii hlásí, mělo být zaměřeno proti tzv. nevědeckosti liberální a demokratické ideologie. Domyšleno do konce musilo toto Hegelovo hledisko znamenat rezignaci na vývojový princip dialektiky, poněvadž takto byla filozofie prakticky uzavřena do rámce pruského státu.

Skutečně již Hegelovým současníkům bylo zřejmé, že Hegel v některých oddílech své právní filozofie zobecnil anebo případně dokonce jen popsal některé rysy pruského státu.³ Je ovšem otázka, zda Hegel právě z tohoto hlediska relativizoval i řadu svých základních názorů, názorů, které vyslovil nejen v dílech předcházejících, nýbrž např. i v pozdější filozofii dějin. Jisté je, že se to dá prokázat např. o Hegelově koncepci přirozenoprávní — Hegel podržuje přírodní právo právu pozitivnímu — a na mnoha posto-

¹ Dosavadní výzkumy shrnuje K. H. Iltling, G. W. Fr. Hegel, *Vorlesungen über Rechtsphilosophie 1818 I. sv., Einleitung. Die Rechtsphilosophie von 1820 und Hegelvorlesungen über Rechtsphilosophie*. Stuttgart, 1973, str. 25 a n. Srovnej též Rolph Hočevar, *Hegel und der preussische Staat*. München 1973. Soubornou představu o současném ocenění Hegelovy právní filozofie je asi možno utvořit z *Rezensionen und andere zeitgenössische Stellungnahmen zur Rechtsphilosophie (1818–1933)* G. W. Fr. Hegel, *Vorlesungen über Rechtsphilosophie*, str. 358–599.

² Z. C. Hermens od. Leipz. Jahrbuch d. Lit. Jan 1822 I 309–357, nyní Iltling, *dílo cit.*, str. 401 a n., dále G. E. Paulus, Heidelber. Jahrbuch d. Lit. April 1821, nyní Iltling, str. 360–362.

³ Reakce současníků rozebírá Iltling, *dílo cit.* str. 83–94.

jích k vlastní revoluční ideologii, počítaje v to i učení o vůli, které formuloval Rousseau.⁴

Méně to již platí ovšem např. o Hegelových útocích proti smluvní teorii státní, s nimiž se v nezastřené podobě setkáváme i v dílech předcházejících; a právě v nich se obrážela samotná podstata porevoluční ideologie.⁵

Na druhé straně je možno ukázat, že ani ve své filozofii právní se Hegel nepostavil negativně k revolučním výsledkům, že se zdaleka neztotožnil s názory přívrženců tzv. historické školy právní, kteří nejvýrazněji stanuli na stanovisku „starých mocností“, a že se u něho setkáváme s pojetím svobody, jež si nelze představit bez revoluce.⁶

Ukážeme, že Hegel sice vehementně brojil proti rovnosti sociální a společenské, že se však na druhé straně tím radikálněji stavěl za rovnost občanů před zákonem a vyvozoval nutnost vlastní nerovnosti sociální z vlastní dialektiky buržoazní společnosti. Navíc si byl vědom toho, že v porevoluční době vystřídal učení politické ekonomie o přirozených potřebách ideologii revoluce.⁷ Porevoluční období bylo poznamenáno změnou abstraktní svobody ve svobodu konkrétní,⁸ ale ani tato forma „konkrétní svobody“, s níž se setkáváme na oněch místech, kde Hegel pojednává o státu — uvidíme, že právě zde se projevuje pruský vliv nejmarkantněji — není myslitelná bez předcházejícího revolučního období.

Již po tom, co bylo řečeno, je zřejmé, že Hegelova filozofie práva zahrnuje několik rovin a že v ní bylo nesnadno oddělit stránku tak řečeno podstatnou od stránky v pravém slova smyslu jevové. Ovšem tento úkol není tak jednoduchý, jak by se mohlo na první pohled zdát, neboť jak jsme již naznačili, je zřejmé, že v některých případech — nejmarkantněji je to možno prokázat na Hegelově pojetí teorie přirozenoprávní — jevová stránka ovlivnila i řadu základních rysů právní filozofie. Figuroval-li totiž v dílech, jež předcházela filozofii práva, rozum jako soudce reality, pak se ve vydané filozofii práva rozum ztotožňuje s realitou; v tom smyslu mluví Hegel o emanaci rozumu do reality, o rozumnosti reality apod. Ve vydané právní filozofii máme pak dále co činit s relativizací rozumu ve vztahu k národnímu charakteru, dosaženému historickému vývojovému stupni a k faktorům geopolitickým. Ale podotýkáme, že tato relativizace nemá co činit s relativizací, jež byla běžná v historickoprávní škole. I v právní filozofii z r. 1820 se totiž setkáváme s odsouzením mnoha historicky daných insti-

⁴ Z novější literatury srovnej E. Weil, *Hegel et l'état*. Paris 1950; J. Ritter, *Hegel und die französische Revolution*. Frankfurt 1965; J. Ritter, *Personen und Eigentum, Studien zu Aristoteles und Hegel*. Frankfurt 1969. E. Fleischmann, *La philosophie politique de Hegel Sous forme d'un commentaire de Philosophie du droit*. Paris 1964; M. Riedel, *Studien zu Hegels Rechtsphilosophie*. Frankfurt 1969; M. Riedel, *Bürgerliche Gesellschaft und Staat bei Hegel*. Neuwied 1970; A. A. Piontkowski, *Hegels Lehre über Staat und Recht und seine Staatsrechtstheorie*. Berlin 1960; J. Streisand, *Kritische Studien zum Erbe der deutschen Klassik, Fichte W. v. Humboldt, Hegel*. Berlin 1971.

⁵ G. W. Fr. Hegel *Jenaer Realphilosophie* v G. W. Fr. Hegel, *Frühe politische Systeme*, herausgegeben und kommentiert von G. Göhler. Frankfurt, Berlin, Wien 1974, str. 263.

⁶ Nejvýrazněji J. Ritter, *Person und Eigentum*; Thomas Miskell, *Hegels Lehre vom abstrakten Recht*. Freiburg 1972, str. 3—21.

⁷ G. Fr. W. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Berlin 1956, § 189.

⁸ *Tamtéž*, § 40.

tucí, např. s odsouzením otroctví a řady feudálních vlastnických vztahů. Za „skutečné“ v historii nelze v pravém slova smyslu považovat to, co by odporovalo rozumu – ježto pak určité věci skutečně rozumu odporovaly nebo odporují, musily nebo musí být z historické skutečnosti vyloučeny. V tom je nutno hledat pravý smysl Hegelova okřídleného výroku, že co je skutečné, je rozumné, o čemž, jak ukážeme, svědčí nejen příslušné odstavce filozofie práva, nýbrž i to, že je opět položen větší důraz na kritickou funkci rozumu a přirozeného práva.⁹

Obecně je rozšířeno mínění, že nejvíce ústupků pruským poměrům činil Hegel na oněch místech právní filozofie, kde se zabýval přímo otázkami státu.¹⁰ Ale i zde je problémem, zda Hegel ve své právní filozofii zdůvodnil, jak říká jen to, o co v jeho době usiloval Hardenberg či zda jeho koncepce státu byla širší. Pro jistou souvislost Hegelových názorů se Stein-Hardenbergovými reformami by svědčilo Hegelovo pojetí samosprávy, politického občanství – podle Hegelova okřídleného výroku je individuuum poddaným pokud jde o povinnosti, občanem pokud jde o ochranu osoby a majetku – a tzv. kolegiálního systému, v němž je možno spatřovat kombinaci byrokratického a stavovského principu. Proti jednoznačné této argumentaci by se ovšem dalo uvést, že Hegel s podobnými názory vystoupil již v předcházejících spisech, v nichž se o Prusku buď nezmiňuje anebo o něm mluví s despektem a dokonce v něm vidí i jakousi cizí mocnost v Německu. Někdy se poukazuje i na to, že Hegel má liberálnější pojetí úřednictva, než bylo zvykem v jeho době v Prusku a že charakteristika měšťanstva, již podává i v právní filozofii z r. 1820, neodpovídá úplně pruským poměrům.

Jisté však na druhé straně je, že Hegelova právní filozofie spadá do období nových návrhů konstitučních reforem, jež připravoval Hardenberg – reforem, které měly pomoci přemoci stavovský partikularismus a jež dvoukomorovým systémem měly čelit možnému demokratismu. V tomto směru je právě Hegelovo pojetí ústavy snad nejvýrazněji poznamenáno dobovou situací.

Považujeme tedy za jeden z předních úkolů naší stati ukázat v čem Hegelovo pojetí občanské společnosti a státu mohlo skutečně ohrážet společenské poměry v Prusku a v čem tuto realitu přesahovalo a předstihovalo. Je známo, že Hegel se ve spisech, jež předcházely Filozofii práva, opíral především o rozbor poměrů v nejvyspělejších tehdy kapitalistických státech a vlastní poměry německé nechával stranou. Není proto tomu v právní filozofii tak, že základní kategorie byly odvozeny z poměrů, kde se již mohly projevit v čisté podobě německé, respektive pruské poměry na ně pak byly jaksi naroubovány z vnějšku? Máme-li si objasnit tuto skutečnost, nutně musíme určit, jaké formy nabývala občanská společnost v Prusku a jaké bylo vlastní pojetí této společnosti v Hegelově Filozofii práva a navíc pak, zda tyto kategorie nebyly modifikovány pruskými poměry na oněch místech, kde Hegel pojednává o státu. Jedině tím si můžeme zpětně objasnit, v čem spočívá u Hegela i jistá metamorfóza některých obecnějších názorů filozofických, jichž jsme svědky právě v oněch částech Filozofie práva, v nichž Hegel pojednává o státu.

⁹ Srovnej k tomu I l t i n g, *dílo cit.*, str. 40 a n.

¹⁰ Názory shrnuje R. H o č e v a r, *Hegel und der preussische Staat*, str. 80 a n.

I.

Pokusíme-li se v dalším postihnout některé podstatné vztahy společnosti a státu v Prusku koncem 18. a počátkem 19. stol., činíme tak především z hlediska oněch vztahů, jimž se dostávalo anebo mohlo dostat zobecnění v Hegelově Filozofii práva.¹¹ Obecně se dnes v historické literatuře došlo k závěru, že se v Prusku koncem 18. a počátkem 19. století jasně rýsovala tendence čelit revoluci reformami svrchu a navíc že se pak těmito reformami měly řešit i některé problémy, které souvisely s vlastní industrializací Pruska. Tak můžeme pochopit i snahu obrátit pozornost především na ekonomické problémy a přímo podporovat hospodářský rozvoj země a to proto, aby se předešlo revoluci politické. Proto např. i první pruský zemský zákoník tzv. Landrecht, který byl vydán dva roky po pádu Bastily, kladl takový důraz na ochranu jednotlivce tzv. přirozenými právy na zajištění majetkové security a zajištění báze samotné hospodářské zainteresovanosti a vymezení kompetence státu.¹² Stát podle autorů zemského práva (Landrecht) nesmí překročit svou mez tam, kde by mohl poškodit osobnost. Podotýkáme ovšem, že z tohoto nemůžeme vyvozovat, že by takto měly být v Prusku zajištěny základy občanské společnosti (bürgerliche Gesellschaft) — konečně sám pojem občanské společnosti nebyl v pruském zákonodárství znám — a celé tirády o přirozeném právu, s nimiž se v Landrechtu setkáme, směřovaly maximálně k zajištění jistých majetkových práv poddaných. Tomu, aby se vyvinuly skutečné poměry občanské společnosti, nebyla ani tak na překážku absolutní monarchie, jako spíše existence feudálních stavů — proto mohly být tyto zásady aplikovány jen v rámci stavů. V pruském státě bylo tedy předem vyloučeno zrovnoprávnění občanů po stránce politické, a dokonce ani v období reforem Stein-Hardenbergových nedošlo k plné emancipaci občana po stránce politické — jakéhosi zrovnoprávnění bylo dosaženo jen pokud jde o obecné principy hospodářské — ovšem fakticky o právním bytí formálním zrovnoprávnění nemůžeme v Prusku mluvit před r. 1848,¹³ tomu bránila především skutečnost, že poddaný nadále podléhal patrimonální správě.¹⁴ Přitom docházelo ovšem k značně paradoxním úkazům. Tendence k zrovnoprávnění občanů se neprosazovala ve sféře politické, nýbrž ve sféře vojenské — to byl důsledek obecné branné povinnosti, zaváděné v Prusku právě v období reforem. Jinak rovnost před zákonem, vyhlášená reformátory, musela nutně zůstat na papíře — markantně se to projevilo např. v soudnictví, kde si nadále

¹¹ J. Streisand, *Deutschland 1789–1815*. Berlin 1959; W. Isenburg, *Das Staatsdenken des Freiherrn vom Stein*. Bonn 1968; E. Botzenhart, *Die Staats- und Reformideen des Freiherrn vom Stein*. Tübingen 1927; G. Ritter, *Die Staatsanschauung des Freiherrn vom Stein*. Berlin 1926; Souhrnné R. Koselleck, *Sozialen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*. Stuttgart 1967; Max Lehmann, *Freiherr vom Stein, sv. I–III*. Leipzig 1902–3; Gerhad Ritter, *Die Staatsanschauung des Freiherrn vom Stein*. Berlin 1927; E. R. Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*. Stuttgart 1957, I, str. 183 a n.

¹² R. Koselleck, *dílo cit.*, str. 23 a n.; Franz Wieacker, *Privatgeschichte der Neuzeit*. Göttingen, str. 329 a n.

¹³ R. Koselleck, *dílo cit.*, str. 52 a n.

¹⁴ W. Isenburg, *dílo cit.*, str. 96 a n.

uchovala své místo patrimoniální justice, markantně se to obráželo i v řadě privilegií, jimiž jednotlivé stavy disponovaly.¹⁵ Ani reformy tedy nezlikvidovaly starší stavovské zřízení, nanejvýš pozměnily funkci stavů ve vztahu ke státu – samy stavy se nyní počaly považovat především za stavy státní.¹⁶

Dostí specifickým jevem pruských poměrů pak bylo, že se za znak plnohodnotného občanství pokládalo právo vytvářet společnosti – korporace, o nichž se mluvilo jako o státě v malém. Tyto společnosti se pak dělily podle povolání. Stát si k těmto společnostem vyhrazoval četná práva a to nejen práva kontrolní. Zde nutno hledat kořeny falešného vědomí, že býtí příslušníkem státu je prakticky totéž jako vykonávat určité povolání.¹⁷

Nelze tedy upřít, že už v době zemského práva (Landrechtu) a pak vlastních Stein-Hardenbergových reforem došlo i k jisté dezintegraci stavů – na jedné straně se osamostatňuje samotná hospodářská funkce stavů, na druhé straně se stavy přímo začleňují do státu. Navíc se pak vůdčí stav spatřoval ve vojsku a úřednictvu, kdežto ostatní stavy se co do významu stávaly stavy regionálně omezenými. Právě z hlediska vůdčího stavu, tj. byrokracie, se počala uplatňovat zásada, že o příslušnosti ke stavu nerozhoduje původ, nýbrž vzdělání a povolání.¹⁸ V rámci byrokracie pak měly být zajištěny především vzestupné šance pro měšťanstvo. Jisté je, že se tím mnoho změnilo na třídní junkerskofeudální podstatě pruského státu, jisté však i je, že se takto mohlo zviklat rodovým principem starší stavovské společnosti. Tím byl zaručen i určitý vzestup měšťanstva, které šlechtě počalo konkurovat i ve vlastnictví pozemkovém – asi jedna třetina veškerého pozemkového majetku nyní patřila měšťanům. Důsledkem toho ovšem bylo, že se samo měšťanstvo nemohlo sjednotit ani uvnitř sebe sama a prakticky se rozpadalo na několik složek.¹⁹ Vrchní složka měšťanstva se svým privilegiovaným postavením přibližovala šlechtě – šlo o takzvaný eximovaný stav, do něhož se počítali příslušníci byrokracie, akademického a duchovního stavu. Právě z této složky se rekrutoval státní aparát, který se pak právě díky jí mohl odpoutat ze závislosti na regionálních zájmech.

Již před reformami byla tato složka vyňata z vojenské služby a měla např. i možnost provdávát své dcery za šlechtické synky.

Vedle toho byla v rámci měšťanstva skupina, která neměla tato privilegia a k níž se fakticky řadily i ony složky, které bychom mohli kvalifikovat jako buržoazii.

Důsledkem toho všeho byla hierarchizace měšťanstva – na jeho špičce stanuli příslušníci státní byrokracie, těsně pod nimi byli situováni příslušníci akademických povolání a oni zámožní občané, kteří měli – vyjádřeno pruskou terminologií – blízko ke státním záležitostem. Vlastní důsledek pak toho byl, že se měšťanský stav rozkládal a že místo kritérií stavovských vstoupil princip třídní. Právě v tomto směru je možno spatřovat akcelerující dosah Stein-Hardenbergových reforem. Obecně by se dalo říci, že

¹⁵ *Tamtéž.*

¹⁶ R. K o s e l l e c k, str. 70, str. 185 a n.

¹⁷ R. K. H o č e v a r, *dílo cit.*, str. 91 a n.

¹⁸ R. K o s e l l e c k, *dílo cit.*, str. 337.

¹⁹ W. I s e n b u r g, *Das Staatsdenken des Freiherrn vom Stein*, str. 102; Otto von G i e r k e, *Die Steinische Städteordnung*. Neudruck, Darmstadt 1957; R. K o s e l l e c k, *dílo cit.*, str. 78 a n.

zásahem shora částečným narušením stavovských privilegií, uvolnily Stein-Hardenbergovy reformy prostor pro složky, jež ještě v době zemského práva (Landrechtu) byly vázány stavovsky.

Jistěže ne úplně, ale na druhé straně zásada, že původ je možno nahradit vzděláním, nebyla zásadou jen akademickou. Navíc pak zrušením cechů byly dány předpoklady pro to, aby ti, v nichž se, tak řečeno, doposud viděli jen „chráněnci mistrů“, nabyli předpoklady pro své třídní uvědomění.

Ruku v ruce s tím šlo nyní i uvědomění si významu ekonomiky, dělby práce, významu vlastního společenského bohatství a jiných ekonomických činitelů. Šlo o řadu zásad, jež byly přežaty přímo z anglické politické ekonomie. Ovšem na druhé straně je i v tomto ohledu pro Prusko typické, že do ekonomiky proniká samotný státní mechanismus a že stát svými opatřeními nejen ekonomiku bezprostředně podporoval, nýbrž i využíval. Stát např. sám potřeboval manufaktury, a to hlavně z důvodů vojenských, a proto dokonce uvolňoval dělníky z vojenské služby. Tento vývoj, v němž se projevovaly prvky kapitalistické akumulace, byl pak podpořen právě zmíněnou již recepcí ekonomického učení z Anglie, v němž se hledaly i léky proti důsledkům, ke kterým nutně vedl, hlavně proti masové chudobě, kterou nebylo již možno oddiskutovat. Proto se již v osmdesátých letech 18. stol. setkáváme s prvními pokusy řešit tento problém pomocí minimálních podpor. I to přispělo k narušení stavovského systému — připomeňme, že s tzv. čtvrtým stavem, např. pruské zemské právo (Landrecht) vůbec nepočítalo.²⁰

Obecně se ukazuje, že by bylo nesprávné přeceňovat tzv. pokrokovost pruského zemského práva; toto právo potvrdilo hlavně na venkově stav, který zde byl již dříve a pouze několika odstavci směřovalo skutečně do budoucnosti.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, jaké třídní a politické podmínky vedly k tomu, že se počala prosazovat zásada, že stupeň občanství se měří vlastním poměrem ke státu. Ovšem reformy ukázaly, že ani zde nešlo o vývoj přímočarý, nýbrž naopak hluboce rozporný. Ideovým výrazem tohoto rozporu byl mimo jiné i střet koncepcí německé historické školy právní,²¹ která stanula na pozicích stavů a stoupenců filozofie Hegelovy, kteří se prakticky — alespoň ve své konzervativní podobě — ztotožnili s pretenzemi reformované pruské byrokracie, a ne náhodně právě oni chtěli přes byrokracii podporovat rozvoj buržoazní společnosti. Stoupenci Hegelovy právní filozofie se rekrutovali povětšinou z měšťanstva, přesněji řečeno z eximovaných jeho skupin, které měly přímý vztah ke státu, případně složek, které nabyly silného postavení v důsledku svého ekonomického postavení. Šlo v tomto případě o složky, které měly velký zájem na industrializaci, složky, které byly nejrozmanitějšími pouty spojeny s pruským státem.

Ani reformy ovšem neodstranily základní rozpory pruského státu, spíše by se dalo říci, že jej posunuly do jiné roviny. V mnohém se zastavily zcela na povrchu. Obnažily sice protiklady mezi stavy a státní správou,

²⁰ W. Isenburg, *dílo cit.*, str. 58 a n.; R. Koselleck, *dílo cit.*, str. 116 a n.

²¹ Fr. Wieacker, *Privatgeschichte der Neuzeit*, str. 348 a n.

byly zaměřeny i proti výsadám starých stavů, ale na druhé straně se ovšem podstaty těchto stavů nedotkly.²² Pozitivním jejich důsledkem však bylo, že zviklaly rodovou strnulost stavů, aniž tyto stavy odstranily, rozšířily kompetenci státu vůči stavům a do poměru tzv. státní bezprostřednosti se měla dostat nejenom byrokracie, nýbrž i šlechta a měšťanstvo. Proto však narazily i na odpor regionálních stavů, které zabránily důslednějšímu jejich prosazení.²³

Přesto by bylo ovšem nesprávné dosah reformem podceňovat. Jimi byly zviklány starší výsady rodové šlechty — šlechta se nyní stala vlastně šlechtou státně služební —, jimi byla rozšířena práva rolníků a tak byly zjednány předpoklady pro to, aby se z nich vyvinula složka vlastníků, v městech pak byla udělena privilegia jednotlivým autonomním skupinám, a to vše za předpokladu, že vlastní privilegia byla odvozena přímo od státu.²⁴ Jistý paradox vývoje byl v tom, že se stavovská privilegia měnila v privilegia státní, a to z hlediska jakéhosi konečného liberálního cíle. Tak automaticky vyvstala otázka po kompetenci státu, jak daleko mají sahat práva státu, nemají-li být narušeny svobody individuálních vlastníků a tím i v tomto pojetí základní svobody občanů.

Reformy se však i zde zastavily na poloviční cestě. Neuskutečnily především přeměnu někdejšího poddaného v občana, jemuž by příslušela i aktivní politická práva. Stačily však k tomu, aby se alespoň o těchto právech počalo uvažovat, aby se teoreticky vytyčil požadavek tzv. přirozených svobod, které neměly být omezovány více než sahala státní nutnost. Přitom všem osobní svobody byly ovšem chápány především z hlediska ekonomických potřeb rozvíjející se kapitalistické společnosti.

V něčem byly ovšem reformy jevem umělým, neboť byly vynuceny nutností organizace vlastního boje proti napoleonskému panství.

Ideoví původci reformem však věřili, že se jim prosazením volné směny zboží, volnosti pohybu osob, svobodnou volbou povolání podaří radikálně zlepšit i vlastní ekonomickou situaci Pruska.²⁵ Nemalou úlohu při tom sehrály zmíněné již myšlenky anglické politické ekonomie a ne náhodně se stává především Smith v této době skoro módním autorem. Ovšem pouze jednotlivci, povětšinou příslušníci eximovaného měšťanstva, chtěli z reformem vyvodit i radikálnější důsledky politické, ale skutečné praktické důsledky reformem byly však poněkud jiné. Možno je charakterizovat asi tak, že nově se konstituující národ byl vnitřně i vnějšně svázán řadou institucí a celá reforma nabyla charakteru reformy administrativní a otázky celonárodní účasti na vládě ustoupily buď do pozadí nebo byly řešeny naprosto kompromisně, a to z hlediska starých stavů, na základě regionální samosprávy. Zde měli velcí vlastníci půdy přejmout spoluodpovědnost ve

²² K celkové charakteristice reformem srovnej J. R. Seeley, *Life and Times of Stein of Germany and Prussia in the Napoleonic age*. New York 1968, II, str. 173–247.

²³ W. Isenburg, *Das Statsdenken des Freiherrn vom Stein*, str. 109–142; R. Kosselleck, *dílo cit.*, str. 170–216.

²⁴ W. Isenburg, *dílo cit.*, str. 58–75.

²⁵ Gebhardt, *Handbuch der deutschen Geschichte*, sv. III, Stuttgart 1960; Max Braubach, *Von der Französischen Revolution bis zum Wiener Kongress*, str. 61 a n.

vlastní administrativě.²⁶ Pouze na nižších rovinách státní správy se uvažovalo i o účasti dalších stavů.

Postupně se však ukázalo, že spoluúčast stavů na vládě se stávala záležitostí imaginární, a vlastní byrokracie zvítězila nad těmi, kdož se do státní správy dostávali z řad laiků. Fakticky se kolegiální systém, který předpokládal účast laiků na státní správě, mohl osvědčit jen ve východním Prusku, všude jinde potvrdila vlastní byrokracie svou naprostou převahu. Proto základní úloha, kterou tomuto orgánu přiřítal Hegel,²⁷ tj. býti živým, vzájemně se přesvědčujícím a radícím shromážděním — připadla vlastně jen úřednictvu, a proto pruské úřednictvo plnilo i funkce, jež zvláště v zemích, které prošly buržoazními revolucemi, připadly především ústavním orgánům. Prostě se nyní pruské úřady prakticky považovaly za jakési orgány ústavodárné. Uskutečnění reformy tak nakonec vedlo k rezignaci na ty prvky liberalismu,²⁸ které se objevují v prvotních myšlenkách původců těchto reform samotných, a přineslo vítězství úřadů, které dokonce mohly rozšířit svou bázi v regionálním měřítku.

Nutno ovšem přiznat, že např. i Hardenberg chtěl jít ve svých původních úmyslech dále a dokonce uvažoval o úplném vymanění rolnictva z moci šlechty, uvažoval i o obecném zdanění šlechty, ovšem za předpokladu, že šlechta bude povinna vlastními, státními úkoly. Tak je možno ukázat, že vytvoření závislosti šlechty na státě mělo vlastně umožnit i osvobození rolnictva. I to mělo vést k posílení byrokracie, jejíž úloha se mimo jiné zvětšila i proto, že Prusko připojením západních provincií neobyčejně teritoriálně narostlo.²⁹

Jelikož pak buržoazní vývoj v západních provinciích pokročil mnohem dále než na východě, stávalo se, že právě v těchto částech se do vlastní byrokracie dostal mnohem větší počet příslušníků buržoazie — ale jinak i po reformách figuroval stát v Prusku opět jako koruna, byrokracie a armáda. V tom nutno hledat i kořeny jisté sebeiluze pruské byrokracie, která o sobě mluvila jako o duchovním principu, který jedině může zajistit jednotu státu. Oprávněné ovšem na této iluzi bylo, že namísto toho, aby se inteligence uplatňovala např. v ústavotvárných orgánech (jako př. v ústavodárného shromáždění), seskupila se nyní v byrokracii a s ní související kolegia. Tím možno i vysvětlit, proč plnila byrokracie v Prusku nikoli jen funkci úzce administrativní, nýbrž proč byla v pravém slova smyslu orgánem politickým, jemuž příslušela nejen funkce exekutivní, nýbrž i kontrolní, a který v regionálním měřítku fungoval ve formě justičních dvorů. Tím neúměrně narostl vliv této složky a podstatné stránky společenského života se tak zcela zákonitě zbyrokratizovaly. Dá se tedy říci, že v něčem reformy prohloubily tendence, které byly dány již v pruském zemském právu.

Není bez zajímavosti, že se reformy prakticky vlastně vůbec tohoto zemského práva nedotkly. K tomu by bylo zajisté zapotřebí jak důraznějšího oddělení společnosti od státu, tak vyhraněnějších forem vlastní buržoazní

²⁶ W. Isenburg, *dílo cit.*, str. 131; R. Koselleck, *dílo cit.*, str. 337.

²⁷ G. W. Fr. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 302, § 309.

²⁸ W. Isenburg, *dílo cit.*, str. 11 a n., 39 a n.

²⁹ R. Koselleck, str. 284 a n.

společnosti. Zde se však nabízela jakási pseudomožnost dát vlastní byrokracii možnost suplovat vlastní buržoazní společnost.³⁰ Důsledkem toho bylo, že se střet společenských zájmů měl odehrávat v úřadech, úřednictvo mělo zaujímat úlohu prostředníka mezi státem a lidem, v úřednictvu, doplňovaném zástupci stavů se spatřoval i vlastní ústavodárný orgán. Na byrokracii se přenesla i funkce vytvářet i samotné veřejné mínění. Pouze ten, kdo zastával nějakou funkci, mohl se podle těchto představ vyjadřovat kvalifikovaně ke státním záležitostem. Byrokracie dále vedla k institucionálnímu zajištění zákonů, jí vlastně byla redukována i vlastní moc panovníkova. Král fakticky nemohl jednat bez souhlasu úřadů. Stál na špičce úřednického aparátu, byl však na druhé straně jeho ústavními funkcemi vázán v rozhodování.³¹ A i uvažovat o vlastní ústavě nebylo možné jinak než spolu s vlastní organizací úřadů; dalo by se říci, že pruská byrokracie tím, že soustředila různé funkce ve svých rukou, suplovala i jakousi funkci parlamentní. S tím souvisel i důraz, který se kladl na zákonnou formu jednání úřadů, která měla vytvářet záruku pro výše již charakterizované svobody jednotlivce. A teoretikové pruského státu, mezi něž patřil např. i Hegelův žák Gans,³² neopomněli zdůraznit i demokratičnost samotné byrokracie, v níž se prý každý díky svým schopnostem může dopracovat k nejvyšším metám. To byla ovšem záměrně šířená sebeiluze složky, která jediné dospěla na stupeň plného státního občanství. Fakticky ovšem právě na byrokracii ztroskotávaly jakékoliv pokusy poskytnout plnější politická práva širším složkám obyvatelstva. Byrokracie si totiž v konečné instanci osobovala i právo určit, kdo ke kterému stavu náleží. To vše ovšem muselo vést k značné strnulosti, vyvolávající protesty občanů, kteří se chtěli aktivně zúčastnit politického života, převážně těch, kteří pocházeli ze samotného měšťanstva; postupně se z určitých sociálních skupin stávala seskupení politická, jejichž působnost sahala daleko za hranice jednotlivých provincií. To však je již záležitost vývoje dalších desetiletí.

Pro dvacátá léta platí, že záležitosti ústavní byly vládnoucí třídou chápány jako záležitosti správní, jimiž měla být redukována moc starých stavů – samotné stavy neměly být ovšem zrušeny, nýbrž měly být újeji spojeny s povoláními. Přístup do stavů se měl otevřít širším složkám obyvatelstva a stavovské přehrady měly být tak uvolněny, aniž by došlo k likvidaci stavů. Tím se ovšem pojem stavů značně zrelativizoval a samotné stavy se stávaly zástěrkou, za níž se skrývaly vlastní třídní zájmy. Neplatilo to ovšem o provinčních stavech, které se samy tak stávaly překážkou vlastního reformního úsilí.

Přesto vše je tedy možno zaznamenat, že se od Hardenbergových reforem objevují v Prusku zárodky oddělení občanské společnosti od státu a nakonec se vlastní stavy stávaly víceméně i součástí vlastní buržoazní společnosti a nebyly tedy jen nástroji státu. Tak se počal rýsovat i vlastní protiklad mezi sociální a politickou funkcí stavů. V tomto smyslu můžeme chápat pak i Marxův výrok, že byrokracie představuje stav, z něhož se vyvinula

³⁰ K. Marx, *Ke kritice Hegelovy filozofie práva*. K. Marx, B. Engels, *Spisy*. Praha 1956, str. 271 a n.

³¹ K odrazu těchto poměrů v Hegelově filozofii právní, srovnej K. H. Iltting, *dílo cit. I*, str. 28 a n.

³² R. Koselleck, str. 286–287.

buržoazní společnost a že stavovský element je úplně táz abstrakce politického státu se strany občanské společnosti, jako je vládní moc se strany panovníka.³³ Vyjádřeno jinými slovy. V Prusku došlo k zajímavému úkazu, že se z úředníků měli stát představitelé vlastní buržoazní společnosti, stát si prakticky osoboval práva předpisovat zákony občanské společnosti. Ovšem čím více vystupovala do popředí vlastní sociální funkce stavů, tím stát ztrácel na své privilegovanosti a tím více se společnost diferencovala. To mělo za následek, že se počala zdůrazňovat bezprostřednější sepiatost občana se státem, že se posilovalo přesvědčení, že samotná existence monarchie vyžaduje i záruku ve vlastním smýšlení občanů.

II.

Těchto několik poznámek k charakteristice třídních, sociálních a státních poměrů v Prusku bylo nutno předeslat, máme-li si hlouběji objasnit otázku, v čem byla celková právní koncepce Hegelova skutečně závislá na pruských poměrech a v čem tyto poměry přesahovala, ať už proto, že zobecňovala důsledky formování se samotné buržoazní společnosti, nebo ať už se v ní zrcadlil vývoj vysloveně porevoluční, ovšem v širších dimenzích než německých. Problém není ovšem jen v tom, tyto jednotlivé složky Hegelovy filozofie práva prokázat, nýbrž problém je v tom, ujasnit, jak tyto složky mohly být vzájemně sladěny a jak se mohly vzájemně ovlivnit.

Úvodem se pokusíme říci několik slov o porevolučním či protirevolučním charakteru Hegelovy právní filozofie v obecnější podobě. Pro celkový postoj Hegela jako porevolučního myslitele je možno uvést řadu dokladů; tak se Hegel ve své filozofii práva staví proti suverenitě lidu, proti myšlence, že by bylo možné státní útvary konstruovat³⁴ a odmítá — s výjimkou Montesquieua³⁵ — osvícenské představy o státě, aniž se ovšem ztotožňuje s restauračním poměrem k historické realitě, jemuž se dostalo nejvýraznější podoby v historické škole právní, škole, jež vycházela ze zásady, že úkolem právní vědy je jen popsání jednotlivých historicky daných státních útvarů a která historickým relativismem zdůvodňovala existenci i nejstinnějších forem vládní moci. Jednoduše řečeno: Hegelovi nešlo o popsání historických útvarů, nýbrž o postižení toho, co je v nich „rozumné“. Proti pouhému historismu restauračních ideologů Hegel dokazuje, že se jeho argumenty dá především velmi dobře dokázat oprávněností útvarů, které již ztratily své historické oprávnění.³⁶ Hegel tím rozumí otroctví stejně jako samozřejmě i formy vlastní feudální skutečnosti. Pokud jde o otroctví, odmítá Hegel na některých místech právní filozofie jeho oprávněnost vcelku, takže vyvstává otázka, zda považoval otroctví vůbec za oprávněné i pro dobu, v níž plnilo svou funkci.

Samozřejmě, že se rozum v dějinách uplatňoval svým způsobem už

³³ K. M a r x, *dílo cit.*, str. 311; R. K o s e l l e c k, *dílo cit.*, str. 315.

³⁴ G. W. F r. H e g e l, *Vorlesungen über Rechtsphilosophie*, II, str. 61.

³⁵ Velmi názorně v G. W. F r. H e g e l, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 357–360. Ovšem ani Montesquieua nepřijímá úplně, o čemž nejmarkantněji svědčí jeho kritika jednotlivých sfér státní moci.

³⁶ G. W. F r. H e g e l, *Grundlinien*, § 3.

v předkapitalistických poměrech, ovšem teprve buržoazní společnost umožnila plné rozvinutí rozumu, proto kritéria vyvozená z buržoazní společnosti umožňují posoudit, v čem byly zábrany toho, aby se rozum mohl prosadit i v předburžoazních společenských formacích.

Je pravda, že v právní filozofii používá Hegel řady kategorií Aristotelovy filozofie, ovšem ve značně pozměněném významu. Od Aristotela se liší především tím, že za základ občanské společnosti považuje konkrétní osobu, osobu, která je sobě sama účelem a jejímž základem jsou potřeby. Jako operný článek u Hegela pak figuruje občanská společnost, v níž je jedna osoba vázána na druhou, a v níž se vytváří systém osobitě, ekonomicky zprostředkované závislosti.³⁷

Je na první pohled zřejmé, že se v samotném Hegelově pojetí buržoazní společnosti zrcadlí důsledky průmyslové revoluce; v této souvislosti mluví Hegel o nahromadění majetku na straně jedné a o pauperizaci širokých mas na straně druhé. Občanská společnost, v níž je rozhodující anebo jak Hegel říká pohyblivou silou buržoazie, určuje pak moderní formu státu, neboť podle vlastního Hegelova přesvědčení musí být obecné, které je ve státě dáno, slučitelné se zájmy individua.³⁸ Obecný princip státu si nemůže plně podřídit jednotlivou osobnost, nýbrž musí garantovat svobodnou zvláštnost individuí.

Stát tedy musí respektovat občanskou společnost a naopak sama občanská společnost vytváří pak sociální základnu státu, základnu, která je ve své podstatě odpolitizována. Ovšem z toho též nutně vyplývá, že kritéria občanské společnosti – v Hegelově pojetí „soukromého stavu“, který se oddělil od státu – nemohou být libovolně přenášena na stát. Stát nelze např. konstruovat na základě dohody mezi jednotlivci, nelze jej založit ani na veřejném mínění. V tom je nutno spatřovat pravý dosah Hegelovy myšlenky, že veřejné mínění ve státě je nutno korigovat vědou.³⁹ Vůbec důraz na vědu, s kterým se v těchto souvislostech u Hegela setkáváme, má dosti specifickou příchuť – Hegel chce rozumovostí a vědeckostí regulovat tendence demokratičnosti. Podle Hegelovy právní filozofie může o státu soudit pouze ten, kdo se dopracuje k poznání pravdivého, nikoliv ten, kdo své úvahy o státě zakládá jen na nadšení a smýšlení. Hegel tedy chce v právní filozofii čelit vlastní „architektonikou státu“, založenou na rozumu, představit, že by lid měl mít skutečně právo posuzovat to, co se děje ve státě. Stejně se tak staví proti mínění, že by akce státu bylo možno měřit kritérii náboženskými anebo představami jakési bezprostřední životní filozofie.⁴⁰ Ukážeme ještě, že se Hegel sice nestaví za to, aby se veřejné mínění násilnými opatřeními potlačilo, chce však vypudit tento v jeho pojetí subjektivní moment především ze státních institucí, počítaje v to i univerzity. Proto např. tvrdí, že výuka filozofie nemůže být svěřena jednotlivcům,

³⁷ K. H. Iltting, *Hegels Auseinandersetzung mit der aristotelischen Politik*. Philosophisches Jahrbuch 1961.

³⁸ G. W. Fr. Hegel, *Grundlinien*, § 182–208. Ke genezi pojmu burž. společnosti srovnej Schlomo Avineri, *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge 1972, str. 141 a n.

³⁹ G. Fr. W. Hegel, *Grundlinien*, § 273, § 317–318.

⁴⁰ *Tamtéž*, § 270.

kteří by vyučovali tomu, co je napadne, kteří by se opírali jen o subjektivní přesvědčení a vystupovali tak vlastně jako jacísi novodobí sofisté.⁴¹

Ale i tak nejsou tyto „radikálně konzervativní“ Hegelovy výroky zcela jednoznačné. Nelze sice popřít, že Hegel bojuje za korektivy veřejného mínění poukazem na vědu, ale na druhé straně nám nemůže uniknout skutečnost, že Hegel při této příležitosti vystupuje i s požadavkem, že věda má postihnout „podstatné“ ve skutečnosti, že má vést k pochopení její rozumné složky.⁴² Jistěže se i v tom dá nalézt konzervatismus, neboť filozofie v této podobě má především umožnit pochopení současného a proto se filozofie nemá zaměřovat na budoucnost. Z tohoto hlediska je příznačná např. i Hegelova charakteristika platonské republiky,⁴³ v níž spatřuje především ztělesnění řecké mravnosti. Ale vytyčuje-li Hegel požadavek, že věda má pochopit rozumné, vystupuje tak i proti zásadě pouhé popisnosti ve vědě, popisnosti, která by byla nejlépe slučitelná s historickým relativismem. Proto se Hegel musel zákonitě dostat do rozporu s představiteli německého historismu typu Niebuhra či Ranka, neboť nechtěl v podstatě uznat takovou existenci věcí, jež by nebyla zprostředkována rozumem. Mluví-li ovšem Hegel o tom, že stát je svou podstatou rozumný, vyslovuje tím i požadavek, že stát je nutno pochopit jako mravní univerzum, které má zaručit mravní svobody individua.⁴⁴ Rozum tedy v takovémto případě sice nepřesahuje skutečnost, ale na druhé straně chrání individuum před mocenskou zvlí.

Právě v této zásadě se znovu objevuje Hegelova snaha vyrovnat se a smířit se skutečností, ovšem za předpokladu, že přitom budou garantovány základní lidské svobody. Pravda, Hegel dovedl dát této snaze po vyrovnání se skutečností i jisté estetické zabarvení — tak nutno chápat např. i jeho výrok, že je to teplejší mír, který vytváří skutečnost, ale je v tom i kus Hegelovy rezignace osobní vyjádřené v myšlence, že filozofie přichází vždy nějak pozdě, že ve filozofii nejde o to poučovat, nýbrž ukázat imanentní pohyb věcí, který mu splývá s vlastním vývojem pojmu.⁴⁵

Bylo správně poukázáno na to, že toto pojetí filozofie je příznačné především pro knižně vydané Hegelovo pojetí filozofie práva, v níž se myšlenka smíření se skutečností stala aktuální především v důsledku konkrétní politické konstelace — jakmile tato konkrétní konstelace pominula, pak Hegel řadu svých výroků zeslabí.⁴⁶ Totéž platí o celé jeho koncepci práva přirozeného. Je známo, že v pracích, jež předcházely publikované filozofii práva, přisuzoval Hegel přirozenému právu přece jen jakousi úlohu posuzovatele práva pozitivního, nyní však chápe přirozené právo především z hlediska historických podmínek jeho realizace, to jest, jak vyslovené uvádí, v souvislosti s vývojem národního charakteru, stupněm historického vývoje a souhrnem všech poměrů, jež patří k historické nutnosti. V tomto smyslu je nutno chápat i jeho vysoké hodnocení Montesquieua. Předností Montesquieua podle Hegela bylo, že chápal zákonodárství nikoliv abstrakt-

⁴¹ K. H. I l t i n g, *dílo cit.*, sv. 2, str. 66–67.

⁴² *Tamtéž*, str. 70.

⁴³ *Tamtéž*, str. 14.

⁴⁴ G. Fr. W. H e g e l, *Grundliniense*, § 257, 258.

⁴⁵ K. H. I l t i n g, *dílo cit.*, II, str. 73.

⁴⁶ K. H. I l t i n g, *dílo cit.*, sv. II, str. 37 a n.

ně a izolovaně, nýbrž v souvislosti s ostatními činiteli, vycházejí především z národní determinovanosti práva.⁴⁷

Akomodace přirozeného práva historickým poměrům neznamená zdaleka u Hegela uznání vylučné pozitivivity práva, především ne v oné podobě, jak ji chápala německá historická škola právní. Hegel sám velmi ostře kritizoval stoupence této školy Huga,⁴⁸ vytýkáje mu to, že stavěl náhodné na roveň podstatnému a že dospěl v posuzování jednotlivých jevů k absolutnímu relativismu. Hegelovi bylo mimo jiné na historickém relativismu proti myslí především to, že takzvanými okolnostmi zdůvodňoval i nejodpornější stránky skutečnosti a příznačně dokonce obrací v opak i samo učení o okolnostech. Zdůvodňují-li např. podle Hegela reprezentanti německého historismu existenci klášterů v současnosti tím, že se kláštery zasloužily v minulosti o rozvoj vzdělanosti, že kultivovaly půdu a podobně, tak z toho Hegel vyvozuje pravý opak v důsledku toho, že tyto okolnosti pominuly, odpadla i nutnost existence klášterů v době současné. Navíc se pak Hegel staví v této souvislosti i proti tomu, aby se existence špatných věcí zdůvodňovala takzvanými morálními důvody – např. kritizuje ustanovení římského práva, podle něhož je dlužníka nutno prodat do otroctví nebo zmrzačit proto, aby mohl být zaručen princip věrnosti.

Fakticky tedy i přes akomodaci přirozeného práva historickým okolnostem vychází Hegel ze zásady, že historickou realitu není možno přijímat jako takovou, nýbrž, že je ji nutno hodnotit rozumem. Vše, co odporuje rozumu, nemá vlastní historické oprávnění. Tak např. nelze za adekvátní rozumu považovat např. otroctví anebo římské rodinné právo, které otroctví v rodině posvěcovalo. Daly by se uvést i jiné příklady, z nichž vyplývá, že Hegel nebere historickou danost jako takovou, nýbrž, že danost podmiňuje rozumem. Odporuje-li určitá historická danost rozumu, je pak nutně odsouzena k zániku.⁴⁹

Je nepochybné, že takto chápaná rozumovost vchází i do Hegelova učení o právu. Hegel totiž neopomene zdůraznit, že za vlastní základ práva musí být brána svoboda⁵⁰ – vyjádřeno jeho slovy, svoboda je substancí a určením práva a právní systém je říší uskutečněné svobody. Navíc je pak pro Hegelovu filozofii práva příznačné, že do vlastního určení práva vstoupily skutečně reálné prvky současné epochy. Náhorně to vyplývá např. i z vlastního určení vůle, jimiž Hegel existenci práva podmiňuje.⁵¹

Vůle podle Hegela obsahuje především moment obecné neurčitelnosti, který je revolučního původu a který svou reflexí rozpouští jakýkoliv daný obsah.⁵² I v dalších určeních vůle je zachycen moment revolučního teroru, jde mimochodem o obdobná určení, s nimiž se ve Fenomenologii ducha můžeme setkat při vyličení obdobných revolučních souvislostí. Hegel totiž i ve filozofii práva mluví o negativní svobodě, o svobodě rozmyslu (*Verstandesfreiheit*), o svobodě prázdnoty, jež vede k zničení dosavadního spo-

⁴⁷ G. W. Fr. Hegel, dílo cit., § 3.

⁴⁸ *Tamtéž*, § 3.

⁴⁹ *Tamtéž*, § 3.

⁵⁰ *Tamtéž*, § 4.

⁵¹ *Tamtéž*, § 5–7.

⁵² *Tamtéž*, § 5.

lečenského řádu, k likvidaci podezřelých individuí, stejně jakýchkoliv forem organizovaného života.⁵³ Je tedy názorně vidět, že se do vlastního určení vůle dostává historický moment a navíc k tomu moment vrcholící revoluce.

Zároveň se však při posouzení tohoto momentu vůle objevuje plně Hegelovo porevoluční stanovisko. Abstraktní moment vůle se totiž Hegelovi jeví jako furie ničení, jež usiluje o obecnou rovnost. Hegel tedy nemluví o tomto momentu v příliš lichotivých pojmech. Je ovšem faktem, že přese všechno Hegel právě v tomto momentu vidí integrální součást vůle. Bez něho byl by dokonce nemyslitelný i přechod ke konkrétnosti, neboť konkrétnost je nutno chápat jako projev kladení či emanace tohoto abstraktního momentu. V tomto smyslu je tedy nutno chápat i Hegelův výrok, že vůle je do obecnosti uvedená zvláštnost. A právě v obecnosti, jejíž kořeny je nutno hledat v revoluci, vidí Hegel substanciální stránku vůle. A právě bez této obecnosti by byla nemyslitelná samotná svoboda.⁵⁴

Můžeme tedy říci, že „obecné“ ve vůli, vlastní to princip svobody, pochází z revoluce, konkrétní, k němuž vůle směřuje, pak z vlastní porevoluční reality a koneckonců z buržoazní společnosti, již uvedla v život plně až revoluce. Přitom ovšem musíme vidět, že ani toto konkrétně dané není ničím nezprostředkovaným, nýbrž že je v podstatě výsledkem lidské účelové činnosti, lépe řečeno jde o obsah, který je vlastní účelovou činností přetvářen — Hegel uvádí, že z tohoto hlediska jsou činnosti formovány především pudy⁵⁵ — v tomto směru je příznačný i Hegelův výrok, že právní nauka začíná tam, kde jde o to, pochopit pudy z hlediska pojmu. Kdyby ve vůli chybil abstraktní moment, tedy kdyby vůle nemohla volit, pak by byla víceméně omezena na rovinu zvířecí. Ježto pak se mohl abstraktní prvek ve vůli prosadit až díky revoluci, je i tzv. právní stav myslitelný plně až v porevolučním období.

V tomto smyslu je pak nutno chápat i Hegelovy útoky proti Kantovu pojetí práva. Kant⁵⁶ podle Hegela chápal funkci práva jen negativně — právo má podle něho omezit jen libovůli. Podobně se Hegel staví i proti Rousseauovi,⁵⁷ který vycházel výslovně jen z vůle jednotlivce a jehož učení muselo neodvratně svými důsledky vést k revolučnímu teroru. Hegel naopak spojuje pravou funkci práva se společenskou mravností (Sittlichkeit), sama oblast individuální morality je pak sice u něho této mravnosti (Sittlichkeit) podřízena, ovšem není jí zdaleka eliminována. Hegel sám totiž viděl v tzv. bezprostřední oblasti svobody, jež mu splývala s abstraktním právem a se sférou tzv. morality, neoddisputovatelnou stránku filozofie. Navenek se to projevuje především v důrazu, který klade na základní práva a svobodu jednotlivce. Tak v kapitole o abstraktním právu neopomene zdůraznit, že subjekt je třeba chápat především jako sebeuvědomělou bytost,⁵⁸ jinými slovy osobnost začíná podle Hegela tam, kde o sobě ví jako o abstraktním já, v němž je negována vlastní konkrétní omezenost. Deviza

⁵³ *Tamtéž*, § 5.

⁵⁴ *Tamtéž*, § 6, 7.

⁵⁵ *Tamtéž*, § 19.

⁵⁶ *Tamtéž*, § 29.

⁵⁷ *Tamtéž*, § 29.

⁵⁸ *Tamtéž*, § 35.

„buď osobou a respektuj druhé osoby“ nemohla tak dojít svého uplatnění bez revoluce. Je příznačné, že Hegel spojuje — platí to alespoň o kapitole o abstraktním právu — tyto kvality přímo s vlastnickými vztahy, a to především v oné podobě, jak se vytvořily v porevolučním období. V tom je nutno vidět i důvod vlastní Hegelovy modifikace různých ustanovení římského práva.⁵⁹

Hegel především vztahuje kategorii osobnosti na každého člověka, a to na rozdíl od římského práva, které mělo na mysli zvláštní osobnost — za osobnost mohl být v římském právu počítán jen příslušník otrokářské třídy.⁶⁰ S tím pak souvisí i Hegelův odmítavý postoj k názoru, že právo k věcem může být uplatněno i na osoby.⁶¹ Z toho důvodu odmítá i dělení římského vlastnického práva na právo k věcem a osobám (Sachen und Personenrecht); zcizit mohl totiž pouze věc, nikoli však osobu. Dalo by se tedy říci, že vlastnictví je zde proto, aby se v něm realizovala osobnost. Přitom vlastněná věc je ve vztahu k člověku pouze vnější věc, nelze tedy např. uvažovat o vlastnostech člověka jako o vlastnictví. Nebo řečeno přímo s Hegelem: Vlastnictví těla a ducha, vše, co bylo získáno vzděláním, studiem či zvykem, je vnitřním majetkem ducha a nemůže se o tom jednat. Vlastnictví je zde tedy proto, aby zaručilo svobodu osobnosti, svobodu vysloveně buržoazní.

Nepochybně učení o vlastnictví mělo hlubší význam i z hlediska celé Hegelovy filozofie. Hegel totiž ve skutečnosti, že člověk má právo ke všem věcem, vidí prostředek pro překonání filozofie, která považuje věci za nepoznatelné — jde nepochybně o argument, který je zaměřen proti filozofii Kantově.⁶²

Že Hegel chápal vlastnické právo jako právo buržoazní, o tom svědčí i ta skutečnost, že např. vysloveně straní principu soukromého vlastnictví i proti zbytkům pospolného vlastnictví,⁶³ s nímž je se možno setkat v raném období římských dějin, že brojí proti platonské koncepci pospolného vlastnictví,⁶⁴ že je pak proti tomu, aby člověka bylo zneužíváno ve feudálním vlastnickém vztahu, např. aby se na člověka hledělo jako na tažné zvíře.⁶⁵ Vysloveně podotýká, že lidské tělo nemůže být zotročeno, a to ani pod stoickou devízou, že duše může zůstat svobodná i při zotročení těla.

S Hegelovým ryze buržoazním pojetím vlastnického práva souvisí i jeho odpor proti tzv. principu abstraktní identity, s nímž vystupovalo tzv. reflektující myšlení a pod nímž Hegel prostě rozumí princip majetkové rovnosti.⁶⁶ Z hlediska obecného principu je podle Hegela rozumné, že mám vlastnictví, ale obecný princip nemůže určit, kolik ho mám. To vše závisí na vnějších okolnostech, subjektivním účelu, potřebách a libovůli.

Je tedy zřejmé, že Hegelovi nejde z hlediska současných poměrů o nějaké hlubší zásahy do vlastnické sféry a že je výslovně proti rozdělení půdy či

⁵⁹ J. Ritter, *Person und Eigentum*, str. 256

⁶⁰ G. Fr. W. Hegel, *Grundlinien*, § 40.

⁶¹ *Tamtéž*, § 40.

⁶² *Tamtéž*, § 44.

⁶³ *Tamtéž*, § 46.

⁶⁴ *Tamtéž*, § 46.

⁶⁵ *Tamtéž*, § 48.

⁶⁶ *Tamtéž*, § 49.

jiného vlastnictví.⁶⁷ Jde mu tedy v podstatě především o to, aby se formy staršího feudálního vlastnictví změnilly ve formy vlastnictví buržoazního. Proto např. odmítá i řeči o nutnosti dodržet princip spravedlnost při rozdělování majetku.

Nelze ovšem na druhé straně nevidět, že přes tato omezení je Hegelova koncepce vlastnictví zaměřena proti feudálnímu pojetí vlastnických vztahů. Hegel totiž spojuje samotné vlastnictví se samotným přetvářením věci, přetvářením, které je neoddělitelnou součástí vlastního osvojení si věci. Tak je nutno rozumět i jeho výroku, že při vlastnickém uchopení věci (Besitzergreifung) je nutno využít fyzické síly, lsti a šikovnosti, tedy schopností, jež mi pomohou vtisknout vůli věcem, které mi kladou odpor.⁶⁸ Je známo, že v Jenské reálné filozofii Hegel kvalifikoval tyto složky jako bezprostřední momenty vlastního pracovního procesu.⁶⁹

S tím souvisí i další určení, že čím více si osvojím formu věci, tím lépe dostanu věc do svého vlastnictví.⁷⁰ Ne náhodně tedy Hegel spojuje vlastní majetkové uchopení (Besitznahme) s vlastním procesem přetváření neorganické a organické přírody a je tedy přesvědčen o tom, že skutečné svobodné vlastnictví závisí na etosu přetváření, na vlastním pracovním úsilí.

To říká mnohé i k samotnému Hegelovu pojetí svobody. Hegel totiž odmítá takovou svobodu, jež by byla dána přímo od přírody. Příroda nemůže totiž garantovat ani tak svobodu jako spíše otroctví, ježto člověk má v sobě od přírody pouze dispozici k svobodě, kterou však musí umět aktualizovat.⁷¹

Hegelova koncepce vlastnictví je tedy zaměřena jak proti otroctví, tak proti feudálnímu vykořisťování a právním normám, které s ním souvisely. Z tohoto hlediska můžeme pochopit i Hegelovy útoky proti principu tzv. děleného vlastnictví, na němž bylo založeno feudální vlastnické právo. Podle Hegela nepatří předmět, který bych pouze vlastnil a jiný ho užíval, prakticky do sféry mého vlastnictví.⁷² Naopak Hegel zdůrazňuje, že vlastnické právo předpokládá i možnost plně věc užívat. Proto Hegel považuje za přežitek všechny formy děleného vlastnictví, které, jak řečeno, byly nejtýpější pro feudální vlastnické vztahy, pro něž však lze nalézt zdůvodnění i v ustanovení římského práva. Je si vědom toho, že tato jeho kritika děleného vlastnictví je umožněna novými vlastnickými formami, vlastními buržoazní společnosti; jak říká výslovně, je dána teprve od věčejška.⁷³

Příznačně dále je, že Hegel vlastní základ těchto vlastnických forem hledá v kategorii zboží, v níž se u něho mění pojem převzatý z římského práva, tj. pojem věci (Sache). Hegel postihl kvalitativní stránku zbožího poměru, přeměnu potřeby individuální v potřebu obecnou, zabýval se i vymezením hodnotové stránky zboží. Jde o kategorie, jejichž určení Hegel přejal z anglické politické ekonomie.⁷⁴ Ovšem na rozdíl od učení anglické

⁶⁷ *Tamtéž*, § 49.

⁶⁸ *Tamtéž*, § 52.

⁶⁹ G. W. Fr. Hegel, *Jenenser Realphilosophie*, str. 217.

⁷⁰ Hegel, *Grundlinien*, § 54.

⁷¹ *Tamtéž*, § 57.

⁷² *Tamtéž*, § 59–62.

⁷³ *Tamtéž*, § 62.

⁷⁴ *Tamtéž*, § 63.

politické ekonomie nejsou ekonomické rozbory u Hegela samoučelné. Hegel např. na základě učení anglické politické ekonomie zdůrazňuje, že zcizit můžeme pouze věc, nikdy však vlastní osobu a to, co ji vytváří. Nelze pak např. obchodovat se svobodou vůle, náboženstvím, mravností. Pokud jde o vlastní lidské dovednosti, mohou být zcizeny pouze načas; je tedy vyloučeno, abych mohl zcizit totalitu své vlastní existence.⁷⁵

Hegel dále analyzuje, jak ve vlastnickém vztahu stojí vůle jednoho člověka proti vůli druhého — jde o poměr, který musí být fixován smluvně. Proto smlouva předpokládá existenci dvou na sobě nezávislých subjektů, proto může být smlouva kvalifikována jako idea reálného bytí svobodné osobnosti.

Již z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že Hegel přikládá smluvním vztahům význam skutečně zásadní — právě na smluvních vztazích je i podle něho založena vlastní svoboda jednotlivce.

Ze základních vztahů smluvních⁷⁶ pak vyplývají i základní vztahy morální a v Hegelově právní filozofii se skutečně setkáváme se škálou vztahů, která vede od vztahů abstraktně právních, vztahů v podstatě zajištěnými smlouvou, k vztahům morálním. Ale zde také sféra uplatněných smluvních vztahů končí, jinými slovy smluvní vztahy jsou výslovně omezeny na oblast vlastní buržoazní společnosti, kterou Hegel definuje jako diferencii mezi státem a rodinou; na jejich základě však nelze konstruovat stát.⁷⁷ Zde je nutno hledat i důvod toho, že se Hegel odchýlil v řadě názorů od myslitelů osvícenství i od Kanta, kteří např. na základě smluvní teorie vykládali prakticky i otázky trestního práva jako např. italský právník Beccaria, který ze smluvní podstaty státu odvozoval své námítky proti právu státu na trest smrti.⁷⁸ Stát zde podle Hegela není pro smlouvu, není zde ani proto, aby zajišťoval jen ochranu majetku jednotlivců, ale má úkoly vyšší.

Z našich dosavadních rozborů vyplynulo, že základní kategorie tzv. abstraktního práva právě jako sféra morality co nejúžeji souvisí s vlastní podstatou buržoazní společnosti. Je možno říci, že Hegel byl prvý, kdo zobecnil autonomní jsoucno buržoazní společnosti, neboť do této doby převažovala tendence identifikovat vlastní buržoazní společnost přímo se státem.⁷⁹ Podle Hegela vyznačuje se buržoazní společnost těmito znaky:

- a) základem buržoazní společnosti je konkrétní osoba, která si je sama sobě účelem jako celek potřeb,
- b) tato osoba vystupuje jako zvláštnost; každá osoba se může uplatnit jen díky druhé osobě a tak se vytváří zvláštní stupeň závislosti,
- c) blaho jednotlivce se tak může uskutečnit jen jako blaho všech;
- d) tak dochází k zprostředkovanému vztahu nejen mezi jednotlivci, nýbrž i mezi celkem a jednotlivci,
- e) v této závislosti se pak značně projevuje nahodilost a zvlé,⁸⁰
- f) Hegel při této příležitosti mluví o mravnosti, která je rozpolcena do

⁷⁵ *Tamtéž*, § 66.

⁷⁶ *Tamtéž*, § 71 a n.

⁷⁷ *Tamtéž*, § 75.

⁷⁸ *Tamtéž*, § 100.

⁷⁹ M. R i e d e l, *dílo cit.*, str. 135.

⁸⁰ H e g e l, *Grundlinien*, § 182–188.

svých extrémů, o tom, že buržoazní společnost poskytuje obraz skutečného fyzického a mravního ničení.⁸¹ V tom jistě není hlavní význam tohoto rozpolčení, které má naopak i pozitivní význam, je konstitutivním prvkem samotné buržoazní společnosti, která jediná může vydržet takovou reflexi sebevědomí,⁸² kdežto jiným společnostem chyběla schopnost sjednotit přes rozpolčení protiklady. Naopak buržoazní společnost předpokládá svobodnou osobnost, přičemž se individuuum musí právě přes tuto svobodu chápat jako článek celého řetězu. Nejdůležitější ovšem je, že právě v buržoazní společnosti překonává individuuum omezení daná přírodou své existenci a ne náhodně mluví v této souvislosti Hegel o tom, že na rozdíl od buržoazní společnosti nebyly jiné společnosti s to vydržet rozpolčení a osamostatnění jednotlivých momentů, poněvadž byly zakotveny příliš „v přirozeném názoru“.⁸³

Hegel byl tedy přesvědčen o tom, že jediné v buržoazní společnosti lze překonat bezprostřednost, že v buržoazní společnosti je dána nekonečná síla, jež jediná je schopna překlenout protiklady.

Přitom všem Hegel proces zprostředkování nikterak neidealizuje. Je si vědom toho, že samotné zprostředkování je samo výrazem nutnosti, a byť by bylo jakkoliv nakonec ideologicky podbarveno, vyžaduje, aby individuuum určilo obecně své potřeby, jinými slovy proces zprostředkování je tedy založen na zvláštnosti potřeb. Ale právě v tom je možno spatřovat pravou podstatu ducha, který se rozpolcuje, který v přirozených potřebách klade meze sobě samému, ale zároveň dovede tyto meze překonat, neboť má-li duch dosáhnout formy obecnosti a rozumovosti (*Verständigkeit*), je nutno překonat meze původní bezprostřednosti. Hegel tedy ne náhodně spojuje proces zprostředkování s rozumovostí, kterou může postihnout politická ekonomie (nebo jak Hegel říká a jmenuje přitom Ricarda, Smitha a Saye státní ekonomie),⁸⁴ jež má vyložit pohyb mas v jejich kvantitativní a kvalitativní určenosti. Hegel ukazuje, že politická ekonomie izoluje jednotlivé principy věcí a nachází v nich vládnuocí rozum, že umožňuje nahlédnout princip rozumovosti i ve sféře potřeb.

Samotné učení o potřebách tvoří i reálný základ Hegelova pojetí historičnosti, která se zakládá v tom, že jediné člověk může ve svém vývoji rozšířit množství potřeb a navíc potřeby i vnitřně pročlenit — vlastní potřeby pak zakládají i možnost samotného zprostředkování. Hegel přitom spojuje rozvoj potřeb s vlastním pracovním procesem, procesem, jímž se prakticky ztvárňuje příroda, takže ve společnosti máme především co činit s vlastními výtvy lidské činnosti, výtvy, do nichž byly promítnuty lidské účely.⁸⁵

Proto zcela zákonitě Hegel považuje za jednu z ústředních kategorií buržoazní společnosti dělbu práce, jež specifikuje nejen výrobní způsoby, nýbrž i potřeby samotné. Analyzuje pak abstrakci produkce v buržoazní společnosti, důsledky mechanizace výroby stejně jako i společenské dů-

⁸¹ *Tamtéž*, § 185.

⁸² *Tamtéž*, § 185.

⁸³ *Tamtéž*, § 187.

⁸⁴ *Tamtéž*, § 189.

⁸⁵ *Tamtéž*, § 192.

sledky, které vyplývají ze zavedení strojů.⁸⁶ Názorně pak ukazuje, že ve vyspělém stadiu buržoazní společnosti se vlastní produkce stává více a více mechanickou a stroje prakticky vytlačují člověka z pracovního procesu. Člověk sám se musí připravit na tuto dělbu práce, neboť zde o mnohém rozhoduje vlastní vzdělání a individuální dovednost.

Viděli jsme již, že se Hegel staví proti rovnosti v majetkové sféře (na rozdíl od rovnosti založené na principu práva). Zde se můžeme poučit o tom, že Hegel vyvozuje nerovnost přímo z vlastního principu buržoazní společnosti; existence buržoazní společnosti vyžaduje nerovnost statků a nerovnost intelektuálního vzdělání. Bylo by tedy podle něho nesmyslné vyvozovat ze samotné buržoazní společnosti principy obecné rovnosti – ty jsou spíše podle Hegela produktem abstraktního rozumu, který své abstraktní „má být“ považuje za reálné a rozumné.⁸⁷

Hegel vyvozuje přímo z mechanismu dělby práce i vlastní třídní diferenciaci společnosti, tj. rozdělení společnosti na stav substanciální, stav živností (Gewerbe) a konečně stav obecný.⁸⁸ Pokud jde o stav substanciální,⁸⁹ rozumí jím Hegel stav rolníků, kteří vlastní práci vzdělávají půdu. Hegel při té příležitosti neopomene zdůraznit i zvláštnosti zemědělské výroby, tj. její závislost na přírodních podmínkách. Pod tak zvaným stavem živností (Gewerbe)⁹⁰ zahrnuje pak jak buržoazii, tak řemeslnictvo a obchodníky. Vcelku i zde převládá tendence prokázat, že zdroje bohatství tohoto stavu vytváří práce. Konečně třetí stav, který příznačně v této souvislosti šířeji nevymezuje,⁹¹ má se starat o obecné zájmy společnosti. Pro

⁸⁶ *Tamtéž*, § 198.

⁸⁷ *Tamtéž*, § 200.

⁸⁸ *Tamtéž*, § 203–206. Vcelku zde Hegel stojí na stanovisku, které hlásal v Jenenser *Realphilosophie*. Zde mluví o rolnictvu (Bauerstand) a charakterizuje je jako: Der Stand des unmittelbaren Vertrauens und der rohen konkreten Arbeit... Als Arbeiter ist er nicht der Arbeiter der abstrakten Form, sondern sorgt so umgekehrt für das Meiste, Ganze seiner Bedürfnisse... Er ackert, sät, aber es ist Gott, der das Gedenken gibt die Jahreszeiten und Vertrauen... Steuern und Abgaben bezahlt er, weil er eben so ist... diese Acker, Häuser sind von alten Zeiten so belegt. Es sind alte Rechte... und wenn Neues ihm auferlegt wird, so versteht er es nicht warum, sondern sieht es als eine individuelle Herrschaft an, dass die vornehmen Herren viel brauchen, dass im Allgemeinen der Staat dessen wohl bedarf... Die konkrete Arbeit ist die elementarische, das Substanzielle Erhalten, der rohe Grund des Ganzen. Dieser Stand macht im Kriege die rohe Masse aus... wenn es los schlägt als ein blindes tolles Element tobt wie eine Wasserflut, die nur zerstört... aber sich verläuft, ohne ein Werk zustande gebracht zu haben. G. W. Fr. Hegel, *Frühe politische Systeme*, str. 271.

Naproti tomu je v právní filozofii již zaregistrován stav po Stein-Herdenbergových reformách: Der substanziale Stand hat sein Vermögen an den Naturprodukten eines Bodens, den er bearbeitet, eines Bodens, der ausschliessendes Privateigentum zu sein fähig ist und nicht unbestimmte Abnutzung, sondern eine objektive Formierung erfordert.

Der Stand des Gewerbes je v Jenaer Realphilosophie charakterizován takto. — Er hat die Arbeit der Natur genommen und das Formieren aus der Bewusstlosigkeit herausgehoben. Er weiss sich als Eigentümer und nicht nur, weil er besitzt, sondern weil er sein Recht ist... es ist nicht der Stand als solcher, sondern die Realität und Habe (*tamtéž*, str. 273).

⁸⁹ G. W. Fr. Hegel, *Grundlinien*, § 203.

⁹⁰ *Tamtéž*, § 204.

⁹¹ *Tamtéž*, § 205.

vydržování tohoto stavu jsou pak nutné obecné zdroje; jedině tak se totiž může věnovat širším státním záležitostem.

Musíme tedy zdůraznit, že samotnou společenskou diferenciaci vyvozuje Hegel přímo z děly práce ve vlastní buržoazní společnosti a prakticky v této souvislosti neuznává ani oprávněnost přežitků feudální společnosti. S tím pak i souvisí, že viklá i pevným ustrojením stavů — v tomto smyslu je nutno rozumět Hegelovu výroku, že příslušnost ke stavu je dána nejen přirozeností, původem a okolnostmi, nýbrž především subjektivním míněním a libovůlí.⁹² Hegel vidí právě v možnosti dopracovat se z vlastního rozhodnutí k tomu nebo onomu stavu, nebo řečeno jeho slovy volit si stav základní rozdíl mezi současnou evropskou společností a společnostmi asiatskými, kde zařazení do stavů bylo dáno výhradně jen původem. Samotný princip výběru stavů v buržoazní společnosti je tedy podmíněn principem zvláštnosti, tedy oním principem, který hraje v buržoazní společnosti úlohu naprosto rozhodující.

Ze základů buržoazní společnosti, ze systému potřeb vyvozuje pak Hegel i obecný pojem člověka. V buržoazní společnosti člověk neplatí již jako žid a katolík, nýbrž jako člověk.⁹³ Ochranu v rodě či privilegia daná původem nahrazuje nyní právo, které má v ideálním obraze Hegelovy právní filozofie nyní možnost právně rovných šancí v buržoazní společnosti. Zde je nutno hledat i důvody toho, proč Hegel pleduje pro jednotný zákoník⁹⁴ a staví se proti přečeňování nepsaných zákonů; převládly-li by totiž podle něho nepsané zákony, pak by mohl být prakticky každý zákonodárcem. Naproti tomu musí mít podle Hegela právo podobu obecnosti podobně jak ji má i směna. Není proto vůbec náhodné, že Hegel srovnává možnost aplikace obecných norem práva s možností uplatnění poměrů směnných. A z toho vyplývá, že zákonům nesmí podle Hegela být přičtena schopnost eliminovat vlastní protiklady buržoazní společnosti, poněvadž by tím byl zasažen vlastní princip této společnosti. S tím souvisí, že za hlavní úkol práva považuje Hegel zajištění majetku a svobody osobnosti.

V obdobném duchu vytyčuje Hegel i úkoly policie;⁹⁵ policie je zde konečnou proto, aby garantovala dostatečný prostor pro libovůli a náhodnost, bez níž je buržoazní společnost nemyslitelná. Je sice pravda, že meze toho, co může být povoleno a co má být zakázáno nemohou být prakticky nikdy přesně vytčeny, zde mnoho záleží na okamžitých okolnostech a na vlastním duchu národa. Důležité však je, že v Hegelově koncepci nemohou policejní předpisy v podstatě ovlivnit vlastní mechanismus buržoazní společnosti. Tedy jinými slovy jedním ze základních úkolů policie je stanovit možnosti směny, vyrovnávat nesrovnalosti, pečovat o kvalitu zboží, nejvíc snad má veřejná moc pečovat o záležitostech zahraničního obchodu.

Hegel obhajuje tak v podstatě principy ekonomického liberalismu a rozhodně se staví proti jakékoliv státní organizaci výrobního procesu, neboť takováto organizace výroby by v podstatě vylučovala — podobně jako tomu bylo na proslulých předoasijských a egyptských stavbách — princip zvlášť-

⁹² *Tamtéž*, § 206.

⁹³ *Tamtéž*, § 209.

⁹⁴ *Tamtéž*, § 211, 216.

⁹⁵ *Tamtéž*, § 230–249.

nosti a libovůle, stejně jako by eliminovala osobní jednotlivcův zájem.⁹⁶ Z dalších odstavců právní filozofie pak vyplývá, že Hegel přičítá policii vlastně i úkoly, které patří do kompetence širší státní či městské správy, např. péči o chudé,⁹⁷ — tedy charitativní úkoly, či péči o vyděděné děti, aby se mohly stát platnými členy občanské společnosti.

Není proto náhodné, že právě v kapitole pojednávající o policii, Hegel nejdůrazněji upozorňuje na rozpory, které vyprodukovala buržoazní společnost, v níž byl na jedné straně nashromážděn kapitál a bohatství,⁹⁸ ale na druhé straně přinesla buržoazní společnost sebou omezenost práce, závislost a nouzi a prakticky vyloučila jednu celou třídu z výhod, které tato společnost poskytuje a tím ji zbavila i základních právních a morálních kvalit. Hegel ovšem nedovedl pojmenovat ze svého buržoazního hlediska tuto třídu, třídu proletariátu jinak než luzou. S ideology anglické politické ekonomie sdílí v duchu jakéhosi ekonomického liberalismu i prostý cynismus k těm, kteří byli buržoazní společností vyděděni. Nechce jim pomoci ani prostřednictvím obecně charitativních institucí — to by bylo, a v tomto má Hegel pravdu — proti samotným principům buržoazní společnosti.⁹⁹ Nevidí však možnosti řešit tyto rozpory ani na základě principů vlastních buržoazní společnosti a to tím, že by se stupňovala samotná výroba, neboť by na jedné straně narůstalo bohatství a na druhé straně by zde nebylo dost těch, kdož by toto bohatství mohli konzumovat. Důsledkem toho je, že buržoazní společnost nemůže vlastně jinak než nechat chudáky samy sobě na pospas. Hegel tak s naprostým cynismem vyhrocuje důsledky učení ekonomického liberalismu.¹⁰⁰

Poněkud jinak je tomu ovšem na oněch místech právní filozofie, kde pojednává o korporacích, v nichž sám vidí jakýsi zprostředkující článek k vlastnímu přechodu ke státu.¹⁰¹ Proto i učení o korporacích vyvolávalo řadu námitek, někdy se v korporacích spatřuje přímo i jakýsi přežitek starších cechovních poměrů. Naproti tomu je možno říci k jejich funkci asi toto: Korporace u Hegela vyplývají sice z vlastního mechanismu buržoazní společnosti, jsou to však sdružení, jejichž existence má být zajištěna státem. Fakticky je ovšem korporace spíše účelovým sdružením a Hegel jí připisuje tyto úkoly:

a) pečovat pod dozorem veřejné moci o vlastní zájmy jednotlivých výrobních odvětví;

⁹⁶ *Tamtéž*, § 236.

V *Jenenser Realphilosophie* objasňuje Hegel toto širší pojetí takto: Die Polizei kommt hier hinzu — von Politeja, das öffentliche Walten und Regieren, Handel des Ganzen auf die öffentliche Sicherheit jeder Art, Aufsicht au Gewerbe gegen Betrug (*tamtéž*, str. 276).

⁹⁷ *Tamtéž*, § 241—242.

⁹⁸ *Tamtéž*, § 243—245.

⁹⁹ *Tamtéž*, § 244—245.

¹⁰⁰ *Tamtéž*, § 245.

¹⁰¹ *Tamtéž*, § 250. I současní autoři zastávají názory protichůdné. Tak říká S. A. n e r i: there are not the traditional restrictive old guilds, but voluntary organisations into which persons organize themselves, according to their professions, trades and interests v Hegel's Theory of the Modern Stats (str. 134). Naproti tomu např. R. K. H o č e v a r, *Hegel und der preussische Staat*, str. 94.

b) vybírat své členy podle schopností, chránit je proti nahodilostem a zajišťovat jejich patriční vzdělání;¹⁰²

c) pokud Hegel v této souvislosti mluví o určitých privilegiích, je nutno poznamenat, že nejde o privilegia ve feudálním slova smyslu, privilegia, která by vyjímala jednotlivé skupiny z rámce společnosti, nýbrž naopak privilegia uplatněná v korporacích jsou prakticky zákonná určení, která v podstatě zapadají do mechanismu vlastní buržoazní společnosti;¹⁰³

d) korporace tedy nemá omezovat práva jednotlivce, má mu jediné umožnit začlenit se do společnosti. Příznačné pak je, že Hegel neopomene zdůraznit, že korporace předpokládá přirozená práva člověka a zajišťuje uplatnění individuálních schopností. Zajišťuje se jí, aby toto uplatnění bylo zbaveno nahodilostí a aby se omezila nebezpečí, jimž je jednotlivec v buržoazní společnosti vystaven. Korporace má tedy vytvářet jakýsi zprostředkující článek mezi buržoazní společností a státem a spolu s rodinou vytváří podle Hegela základ vlastní buržoazní společnosti.¹⁰⁴

Jak v učení o abstraktním právu tak v učení o buržoazní společnosti máme co dělat s určeními buržoazní společnosti obecně. O korporacích naopak je možno soudit, že skutečně zachytily i některé specifické rysy buržoazní společnosti v oné podobě, jak se vytvářely v Prusku.¹⁰⁵ Vystává tedy otázka, zda je něco podobného možno ještě ve větším rozsahu říci o Hegelově pojetí státu.¹⁰⁶ Tomu by v něčem napovídalo už Hegelovo obecné určení státu — Hegel mluví o státu jako o něčem prvotně daném, z něhož se teprve postupně vyčleňuje rodina a občanská společnost, mluví o státu jako o skutečnosti substanciální vůle, která má povýšit do sféry obecnosti to, co je rozumné, vyslovuje názor, že teprve ve státě může svoboda dospět k svému vrcholu; setkáme se u něho s četnými výroky o tom, že teprve ve státě může mít jednotlivec vlastní hodnotu.¹⁰⁷ Bylo by ovšem pošetilé z toho vyvozovat, že Hegel hlásá naprostou prioritu státu vůči individuu, že by jednotlivec mohl být státem bezostyšně znásilňován; naopak Hegel neopomene zdůraznit, že rozumovost státu je možno vidět především v tom, že garantuje svobodu jednotlivce. V tomto smyslu je možno rozumět i tomu, že Hegel přejímá od Rousseaua učení o vůli jako substanci státu — vytyká ovšem Rousseauovi, že měl na mysli pouze vůli jednotlivců a stát odvozoval ze spojení vůlí jednotlivců.¹⁰⁸ Hegel nepřijímá tedy ony prvky Rousseauova učení, které vedly k revoluci, přejímá však z něho to, co odpovídá principu buržoazního státu vcelku.

I zde je příznačné, že se Hegel chce výslovně odlišit od teoretiků feudálních forem států, polemizuje např. s vysloveným stoupencem feudální restaurační ideologie Hallerem, který podstatu státu spatřoval v pouhém násilí.¹⁰⁹ Jinými slovy je si vědom toho, že v současné době není stát myslitelný bez vlastní buržoazní společnosti. Přitom chce ovšem dokázat, že

¹⁰² *Tamtéž*, str. 252.

¹⁰³ *Tamtéž*, § 252.

¹⁰⁴ *Tamtéž*, § 254.

¹⁰⁵ Srovnej W. I s e n b u r g, *Das Staatsdenken . . .*, str. 104 a n.

¹⁰⁶ G. W. F. H e g e l, *dílo cit.*, § 257.

¹⁰⁷ *Tamtéž*, § 258.

¹⁰⁸ *Tamtéž*, § 258.

¹⁰⁹ *Tamtéž*, § 332.

jednotlivé části buržoazní společnosti nutně směřují ke státu. Vyjádřeno ještě zřetelněji: Moderní stát je u Hegela nemyslitelný bez individuálních zvláštností, ale zároveň má umožnit, aby tyto zvláštnosti mohly být při zachování své existence integrovány do vyšší substanciální jednoty.¹¹⁰ Ne náhodně se Hegel v této souvislosti hlásí k názoru Montesquieuovu, podle něhož i ony zákony, jež se vysloveně dotýkají soukromých záležitostí, nejsou myslitelné bez státu. Že přitom všem jde u Hegela o vysloveně buržoazní pojetí státu, o tom svědčí ještě řada dalších vymezení státu.

1. Určení, že individua mají tolik práv ve státě, kolik mají povinností — z čehož Hegel logicky vyvozuje, že otroci nemají povinnosti, ježto nemají práva.¹¹¹

2. Určení zprostředkovaného charakteru vztahu mezi státem a buržoazní společností, jednotlivcem, rodinou a státem. V tomto vztahu je nutno zakalkulovat působení okolností, libovůle a vlastní individuální volby.¹¹²

3. Stát nesmí potlačit individuální zájmy a státní instituce nejsou vlastně ničím jiným, než zobecnění těchto individuálních zájmů, proto v nich může individuum nalézt i možnosti svého sebeuvědomění.¹¹³

4. Hegel odvozuje i nejvlastnější hodnotovou kvalitu státu, tj. patriotismus z vlastního mechanismu buržoazní společnosti. Pravý patriotismus je spjat se zájmy každodenního života v této společnosti.¹¹⁴

5. Teprve na základě tohoto patriotismu může vzniknout patriotismus vyššího druhu projevuující se v hrdinství; Hegel přičítá státu osvícenskou úlohu být nad náboženskými rozpory, rozhodně pak odmítá, aby se stát podřizoval náboženství. Odtud pak řada Hegelových útoků proti náboženství (náboženství má podle něho negativní vztah k současné realitě, poskytuje útěchu tam, kde jde o ztrátu světských statků, vede k pasivitě a smíření s jakoukoliv formou tyranidy, ve vyhraněných případech i k nejtuzšímu otroctví a degradaci člověka na úroveň zvířete). Ovšem i tehdy, vezmeme-li náboženství v jeho pozitivnější podobě, nelze v náboženství hledat měřítko pro posuzování státních akcí, neboť náboženské hledisko vše relativizuje a subjektivizuje, kdežto stát má naopak vést k něčemu, co je skutečně pevné. Hegel v podstatě pleduje pro odloučení státu od církevního učení. Stát má sice podporovat existenci náboženských organizací, nemá se však starat o to, čemu tyto jednotlivé obce učí. Je i pro toleranci ve vztahu k oněm náboženským sektám, které popírají práva státu a rozhodně je pro přiznání občanských práv židům a chce, aby se takto židé mohli stát plnoprávními členy vlastní občanské společnosti.¹¹⁵

6. U Hegela se sice můžeme setkat s některými výroky, které bychom mohli označit jako koncese církvi — např. ve výroku, že zájmy státu a církve jsou totožné — ovšem i pak Hegel si neodepře dodat, že to, co je v náboženství vyjádřeno v představě, je ve státě zachyceno v pojmu, z čehož vyplývá, že stát se nám představuje jako vedoucí proti víře a autoritě

¹¹⁰ *Tamtéž*, § 258.

¹¹¹ *Tamtéž*, § 261.

¹¹² *Tamtéž*, § 262.

¹¹³ *Tamtéž*, § 263.

¹¹⁴ *Tamtéž*, § 268.

¹¹⁵ *Tamtéž*, § 270.

náboženství. Ze státu pak podle Hegela vzešel princip samotné svobody vědy, kdežto církev měla na svědomí upálení Giordana Bruna.¹¹⁶

7. Pokud jde o samotné určení státní moci, hlásí se Hegel k osvícenskému učení a dělbě moci,¹¹⁷ neboť právě tento princip může zajistit svobodu a rozumovost ve státě. Přitom však Hegel modifikuje učení o dělbě moci ve státu v dvojím ohledu: a) vylučuje určení kompetence jednotlivých mocí ve státě na základě pouhého jejich vzájemného omezení, b) hlásá zprostředkovanou jednotu těchto momentů a nutná jejich sebeurčení v pojmu. Jedině tak se podle něho může stát státní organizace něčím rozumným a přitom zároveň i odleskem vlastního rozumu.¹¹⁸

8. Hegel se vysloveně hlásí k pojetí konstituční monarchie, v níž spatřuje výsledný produkt světových dějin.¹¹⁹ Nesouhlasí však s míněním, že konstituční monarchie představuje jekousi sloučeninu aristokratického, monarchistického a demokratického prvku, stejně jako nesouhlasí s Montesquieuovým vymezením vlastních duchovních principů jednotlivých vládních forem. Montesquieuovi¹²⁰ vytýká, že nepřihlédl k vlastnímu principu buržoazní společnosti např. tam, kde nedostatky anglické monarchie 17. století viděl v nedostatku ctnosti jedinců a z toho zjednodušeně vyvozoval, že zmizí-li ctnost vůdčích činitelů, je stát vystaven kořistnickým choutkám jednotlivců. Ve vyvinuté buržoazní společnosti nedostačuje podle Hegela naprosto jen ctnost vedoucích představitelů, zde je nutná především dobrá forma rozumového zákonodárství. Navíc pak ani monarchie není myslitelná bez ctnosti.

Hegel kritizuje Montesquieuovo pojetí monarchie proto, že neodpovídá moderní skutečnosti — Montesquieu měl na mysli především ryze feudální formu monarchie, v níž se jednotlivci zmocnili vlastních státních institucí. V této formě monarchie se prakticky nemohla uplatnit kategorie povinnosti, nýbrž kategorie věrnosti.

9. Hegel vychází z principu suverenity buržoazního státu.¹²¹ Ve feudálním státě, nebyl podle Hegela monarcha suverénní, stát byl spíše agregátem než celkem, státní funkce byly považovány za osobní vlastnictví. V moderní monarchii však ani panovník nemůže být považován za „vlastníka“ státní moci. Naopak jeho moc je formována a tedy i omezena zákony. Suverenita je tedy u Hegela něčím naprosto jiným než despotismem, v němž vůle monarchova anebo „vůle lidu“ — Hegel staví obě skutečnosti na stejnou rovinu — je kladena místo zákona.

Z hlediska tohoto vymezení vlastní státní suverenity je zřejmé, že to, co Hegel říká o kvalitách panovníka¹²² — vychází z principu dědičnosti panovníkovy funkce, staví se proti principu volitelnosti — není ničím jiným než jistou úlitbou době. Konečně i ve vydané právní filozofii se monarchovy pravomoci redukuje na minimum — za jedno z hlavních práv panovníka Hegel považuje právo omilostňovat zločince a v pozdějších svých

¹¹⁶ *Tamtéž*, § 270.

¹¹⁷ *Tamtéž*, § 272.

¹¹⁸ *Tamtéž*, § 272.

¹¹⁹ *Tamtéž*, § 273.

¹²⁰ *Tamtéž*, § 273.

¹²¹ *Tamtéž*, § 279.

¹²² *Tamtéž*, § 275, 280.

přednáškách o právní filozofii podotýká, že vlastně vůbec nezáleží na kvalitách panovníka; důležité jediné je, aby monarcha existoval.¹²³ Konečně je pak příznačné, že i v právní filozofii z r. 1820 vidí v principu dědičnosti hlavně prostředek k tomu, aby se zajistila rozumná ústava a veřejná svoboda ve státě.

10. Hegel výslovně odlišuje tuto formu monarchie od feudální formy monarchie, v níž docházelo zcela zákonitě ke vzpourám, násilným počínům, vnitřním válkám a zániku dynastií.¹²⁴

Vidíme tedy, že i v obecném učení o státu Hegel daleko přesahuje obraz, který o sobě měla pruská monarchie. Je možno říci, že učinil-li Hegel úlitbu pruské skutečnosti v tyrádách, jež pěje na panovníka, dovede i tohoto využít k zajištění ústavnosti a zákonitosti, která se má uplatnit v této státní formě.

Více se vlastní pruská skutečnost — respektive skutečnost Stein-Hardenbergových reforem — zrcadlí v oněch paragrafech filozofie práva, v nichž Hegel mluví bezprostředně o vládní a zákonodárné formě státní moci.

V této souvislosti např. vyznívá Hegelův výrok, že pospolné zvláštní zájmy, které se projevují v rámci občanské společnosti, docházejí svého vyjádření v korporacích obcí a ostatních řemesel a stavů.¹²⁵ Tím si lze i vysvětlit, že orgány těchto korporací jsou jednak voleny, jednak potvrzovány státem. Fakticky ovšem stát nemá mít možnost zasahovat do vlastní sféry korporací, pokusit se např. regulovat prvek nahodilosti a zvláštnosti.

Zcela v duchu Hardenbergových reforem vyznívají pak ustanovení, jež se týkají podstaty samotné byrokracie. Hegel nechce, aby při výběru do státního úřednictva rozhodoval na prvním místě původ, nýbrž schopnosti — samotný výkon služby má být zaručen dostatečně materiálně.¹²⁶ Jediné tak lze vyloučit, aby se ve státní službě projevovaly soukromé zájmy. Dodejme ovšem, že Hegel i zde daleko převyšuje praxi, jež vyplynula z Hardenbergových reforem, které nedokázaly prosadit v takové úplnosti princip kvalifikovatelnosti proti původu, jak si představuje Hegel.

Zato plně v duchu Hardenbergových reforem je nutno chápat opatření, jež Hegel navrhuje proti zneužití moci samotnou byrokracií. Vidí záruku proti zneužití moci byrokracií jednak v samotné hierarchii byrokracie, jednak v jistých kontrolních právech obcí a korporací. Jako prostředek proti zneužívání moci může sloužit i velikost státu, která značně znemožňuje uplatnění rodinných a jiných soukromých zájmů.¹²⁷

Vcelku lze o Hegelově učení o byrokracii říci, že Hegel v ní vidí hlavní součást tzv. středního stavu, v němž se podle něho projevuje vědomí státu a nejvyšší vzdělání. Proto vytváření tohoto středního stavu vydává za hlavní úkol státu. Marx mohl tedy o Hegelově učení o byrokracii podotknout, že Hegel nám podal jednak empirický popis toho, co byrokracie

¹²³ K. H. Iltting, *Vorlesungen über Rechtsphilosophie*, sv. III, str. 762–764.

¹²⁴ Hegel, *Grundlinien*, § 286.

¹²⁵ *Tamtéž*, § 288, 289.

¹²⁶ *Tamtéž*, § 291.

¹²⁷ *Tamtéž*, § 294, 295.

je, jednak v těchto popisech zachytil i samotnou představu, kterou tato byrokracie o sobě má.¹²⁸

V obecnější poloze, než je učení o byrokracii, je nutno chápat dosah Hegelova učení o zákonodárné moci. Hegel si je vědom toho, že zákonodárná moc stanula u počátků buržoazních revolucí – proto hledá záruky proti tomu, aby se zákonodárná moc nemohla osamostatnit, zákonodárná moc nemůže být pojímána jinak než jako součást státního zřízení.¹²⁹ A nesmí tedy usilovat o to, aby toto zřízení vytvářela. Záruku proti možným revolučním zvrátům vidí Hegel i v pevnosti státního zřízení.

Pro současnost dává přednost evolučnímu vývoji před revolučními zvraty a promítá princip kontinuity i do minulosti. V této souvislosti mluví např. o přeměně majetku německých císařů v majetek veřejný, nebo o přeměně osobní pravomoci německých císařů v pravomoc jejich zástupců.¹³⁰

Pro Hegelovu koncepci je i příznačné, že do učení o zákonodárné moci zahrnuje i vymezení povinností občanů státu po stránce daňové a upozorňuje na úlohu peněz při organizaci moderního státu. Přitom připisuje zvláštní význam tomu, že penězi lze dosáhnout nejen určitého stupně rovnosti, nýbrž že peníze zajišťují i jakýsi stupeň subjektivní svobody. Tím byl zaveden prvek, který moderní stát odlišuje od státu platonského Egypta či Orientu a od feudálního státu, v němž převažovala především neurčitost služeb. V těchto státních útvech chyběl moment svobody mimo jiné proto, že chyběla obecná hodnota, jež by umožnila jak rovnost v povinnostech, tak i v právech.¹³¹ Potud tedy učení o ústavodárné moci prakticky odráží více stav státu, který vzešel z revoluce, než státu, který by mohl být přímo identifikován s Pruskem.

Jinak je tomu ovšem na oněch místech, kde Hegel omezuje ústavodárnou činnost stavovským prvkem, přes nějž se má filtrovat mínění lidu a podávat jakýsi korektiv vlastní státní byrokracie. Vcelku Hegel vidí ve stavech element, který má pomoci zajišťovat stabilitu státu, kontrolovat byrokracii a zprostředkovat státu to, co vlastně patří do sféry buržoazní společnosti. V tom smyslu mluví Hegel i o tom, že se právě ve stavech lomí subjektivní moment obecné svobody a vlastní vůle sféry, kterou Hegel analyzoval jako občanskou společnost.

Stavům tak připadá úkol vypěstovat státní vědomí a zprostředkovat státu zájmy buržoazní společnosti. Hegel tedy využívá stavů jako prostředku proti atomizaci vlastní buržoazní společnosti.¹³²

V této souvislosti – na rozdíl od učení o stavech, které je podáno v kapitole o vlastní buržoazní společnosti – je zajímavé, že Hegel činí větší koncese stavu pozemkových vlastníků, jejichž majetek má být zaručen majorátem a soudí, že se tento stav může dostat k politické moci na základě svých přirozených kvalit, nikoliv tedy v důsledku volby.¹³³ Naopak

¹²⁸ Marx, *Ke kritice Hegelovy filozofie práva*. K. Marx, B. Engels, *Spisy I*. Praha 1956, str. 271.

¹²⁹ G. W. Fr. Hegel, *Grundlinien*, § 298, 299.

¹³⁰ *Tamtéž*, § 298, Zusatz.

¹³¹ *Tamtéž*, § 299.

¹³² *Tamtéž*, § 301, 302.

¹³³ *Tamtéž*, § 306.

volbami se do politické sféry dostávají příslušníci stavu živnosti (Gewerbe).¹³⁴ Příznačné ovšem i v tomto případě chce Hegel dosah voleb omezit tím, že právo volit přiřkne především obcím a korporacím. Praktickým důsledkem toho má být, že poslanci mají zastupovat jednotlivá odvětví společnosti — výslovně v této souvislosti mluví o tom, aby např. zastupovali odvětví obchodní či továrny.¹³⁵

Vcelku však by bylo nesprávné vidět v Hegelově učení o stavech jen přežitek feudalismu anebo jen okopírování pruské skutečnosti. Učení o stavech má totiž v Hegelově pojetí poněkud širší dosah. Předně se Hegel zásadně distancuje od středověkého pojetí stavů, kdy stav v podstatě suploval stát, a naopak předpokládá odloučení občanské společnosti od státu; vlastním tělem státu pak učinil byrokracii. Stavy tak podle něho mají sloužit jen jako zprostředkující článek mezi občanskou společností a státem. Hegel tak v pojetí stavů prakticky zaregistroval přeměnu stavů politických ve stavy sociální; měl tedy před očima především ony proměny, jež se uskutečnily v období francouzské absolutní monarchie a v období francouzské revoluce. Hegel jasně poznal, že v přeneseném slova smyslu — nikoliv praktickém významu — se středověké pojetí stavů udrželo pouze v byrokracii, „kde občanské a politické postavení individua je totožné“, jinak je funkce stavů jen funkcí poradní (Mitberaten, Mitbeschliessen, Mitwissen).¹³⁶

Podobně jako je tomu v učení ústavodárné moci, integroval Hegel do své filozofie — ovšem s příslušnými modifikacemi — i osvícenskorevoluční učení o veřejném mínění.¹³⁷ Hegel neopomene, máje před očima revoluční skutečnosti, vylíčit sice v temných barvách negativní stránky veřejného mínění, ale v podstatě veřejné mínění neodmítá, vidí v něm základ subjektivní svobody smýšlení. Tento dvojstranný vztah k veřejnému mínění obráží se i v jeho výroku, že veřejného mínění je si třeba stejně vážit jako jím opovrhovat. Ale vcelku je možno říci, že Hegel úlohu veřejného mínění spíše uznává než zavrhuje. S jistým cynismem říká, že opatření proti výstřelkům veřejného mínění, která jsou veřejného a policejního charakteru, jsou vlastně opatřeními, jež mají zajistit existenci veřejného mínění; přitom však považuje i opatření tohoto druhu za zbytečná — ke všemu stačí vlastně správná ústava, pevná vláda a stavovské shromáždění,¹³⁸ neboť právě přes tyto instituce se může realizovat hlubší pohled na věci, takže „ostatní“ již nemají mnoho podstatného říci.

Jakkoliv se Hegel staví za to, aby výstřelky veřejného mínění byly postiženy právně — pod výstřelky rozumí poškození cti jednotlivců, nactiutrhání, opovržení vládou (Verächtlichmachung der Regierung), úřady a zákony, dále výzvy ke vzpouře a k zločinu — jde podle Hegela o přestupky různé závažnosti. Navíc pak Hegel dává přednost prevenci před trestem a uvádí pak i řadu příkladů pro to, že zákon může velmi těžko postihnout všechny souvislosti. A mimoto pokud jde o samotné ideje, patří tyto k nezadatelným právům jednotlivců a je se nutno varovat znásilnění jejich

¹³⁴ *Tamtéž*, § 308.

¹³⁵ *Tamtéž*, § 311.

¹³⁶ *Tamtéž*, § 314.

¹³⁷ *Tamtéž*, § 317.

práv. Rozhodně pak z právně represivních opatření je nutno vyjmout vědu — zde i při chybných názorech postačí buď shovívavost anebo v krajním případě opovržení.¹³⁹

III.

Pokusme se shrnout některé závěry, které vyplývají ze srovnání Hegelovy právní filozofie se současnými třídními a politickými poměry. Předně se ukázalo, že úplná shoda mezi jednotlivými odstavci Hegelovy filozofie právní a současnou pruskou realitou mohla být nalezena jen v několika odstavcích a v několika institucích, že Hegel se značně liší od praxe reformem i od představ vom Steinových, ježto ani reformátoři nevyvodili všechny důsledky, které by vyplývaly z vlastní buržoazní společnosti. V tomto směru byl Hegel skutečně radikálnější a důslednější, což jsme mohli ukázat jak rozborem jeho koncepce buržoazní společnosti a abstraktního práva, tak koneckonců i obecných určení státu. Jistěže se např. u Steina najde řada myšlenek, které v mnohem Hegela připomínají. Tak se jak reformátoři tak Hegel orientují na zámožné měšťanstvo, Stein např. výslovně akcentuje myšlenku, že právě majetek je nutno spojit s „právní jistotou“. Ale na rozdíl od Hegela nevyvozují reformátoři nikde vlastnickou stavovskou diferenciaci společnosti přímo z mechanismu buržoazní společnosti, proto např. může Stein zdůraznit — s odvoláním na Mösera — mnohem větší úlohu feudálního stavu a hlavně je zaměřen proti obecné rovnosti občanů před zákonem.

S tím souvisí i von Steinův odpor k byrokracii; byrokracie, kterou podává víceméně ze starostavovských pozic. Z tohoto stanoviska je nutno rozumět i vom Steinovu názoru, že jednotlivec nemá mít bezprostřední vztah ke státu, nýbrž že styk jednotlivce se státem mají zajistit korporace.

Obecně se dá říci, že korporace mají u von Steina feudálně stavovský moment, kdežto u Hegela figurují spíše jako účelový svazek. Je pravda, že Hegel operuje s pojmem stavů, ale na druhé straně jsme viděli, že tento feudálně stavovský moment je u Hegela odčerpán právě přes buržoazní společnost. To je pravý smysl jeho výroku, že „vlastní pojmové určení stavů je nutno hledat v tom, že se v nich subjektivní moment obecné svobody, vlastní náhled a vlastní vůle sféry, o které se v tomto pojednání mluvilo jako o občanské společnosti, realizuje ve vztahu ke státu“.¹⁴⁰ Jinak řečeno: stavy u Hegela nepřijímají státní funkce, nýbrž fungují jako sdružení víceméně poradní. Dalo by se říci, že i Hegelova právní filozofie vyjadřuje jisté tendence, vyplývající ze Steinova říjnového diplomu — přímý vztah ke státu má umožnit individuální svobody, ale Hegel šel dále než Stein, jak pokud šlo o svobodné vlastnictví rolnického majetku, tak pokud šlo o odstranění patrimoniální justice, kterou naopak říjnový diplom (z r. 1808) nejen ponechal velkým vlastníkům půdy, nýbrž neuskutečnil ani obecné zdanění šlechty. Dále šel ovšem Hardenberg a je možno říci, že se Hegel v některých

¹³⁸ *Tamtéž*, § 319.

¹³⁹ *Tamtéž*, § 319.

¹⁴⁰ *Tamtéž*, § 301.

ustanoveních právní filozofie skutečně s Hardenbergem shoduje. Nebo lépe by snad bylo říci, že Hegel vyjádřil to, na čem Hardenberg ztroskotal. Podobné rozdíly mezi Hegelem a reformátory by se mohly uvést ze sféry ideové, pokud jde o názory o svobodě tisku, mínění a vyučování. Ale i zde je zřejmé, že Hegel přejímá pouze některé slovní obraty, dává jim však jiný smysl, spojuje jejich obsah s vlastní buržoazní společností a ideje, které u reformátorů měly přechodný dosah, mění v pevné komponenty, jež souvisejí s vnitřní strukturou této společnosti.

HISTORISCHE ASPEKTE DER HEGELSCHEN RECHTSPHILOSOPHIE

Sicherlich gehört die Hegelsche Rechtsphilosophie zu denjenigen Werken Hegels, die zu seinem Ruf als dem preussischen Philosophen beitrug. Die neuere Forschung hat aber neue Argumente gebracht, aus denen hervorgeht, dass diese preussische Provenienz Hegelscher Ansichten in der Rechtsphilosophie nicht so eindeutig ist, besonders Ilting hat die Kausalität dieser Dependenz klar in Sicht gestellt. Das Ziel von diesem Aufsatz ist zu zeigen, ob es sich erweisen lässt, ob die Akkomodation Hegels an die preussischen Verhältnisse, die einigen Paragraphen der Rechtsphilosophie wirklich zu entnehmen ist, auch bedeuten sollte, dass Hegel im Grunde nur die Verhältnisse verallgemeinert, die durch die bürgerliche Gesellschaft in Preussen wirklich gegeben waren, und auch ob die Grundideen Hegels auf diese Weise so geprägt worden sind. Besonders kommt dabei die Relativierung mancher seiner früheren Ansichten in Betracht (dies bezieht sich hauptsächlich auf seine Auffassung der Naturrechtstheorie). Es lässt sich aber auch gleichzeitig zeigen, dass Hegel auch in der Rechtsphilosophie von 1820 die Ergebnisse der Revolution annimmt, dass seine Grundkonzeption auch in der Rechtsphilosophie eher postrevolutionär als konterrevolutionär zu bezeichnen ist.

Des weiteren unternimmt der Autor den Versuch, jene charakteristischen Züge der preussischen Gesellschaft der Reformzeit zu charakterisieren, die durch die Hegelsche Rechtsphilosophie verallgemeinert werden konnten. In Preussen war schon seit dem preussischen Landrecht die Tendenz vorhanden, in der ökonomischen Sphäre den Raum für die Entwicklung der bürgerlichen Verhältnisse zu sichern, das Landsrecht hatte aber nicht die Absicht gehabt, eine Gleichberechtigung der Bürger zu garantieren; die Grundsätze des Naturrechts konnten nur innerhalb der Stände zur Geltung kommen. Trotzdem kam es besonders zur Zeit der Reformepoche zu einer gewissen Lockerung der altständischen Gesellschaft. Damit wurde auch ein gewisser Abstieg des Bürgertums möglich gemacht, das aber seine innere Abstufung nicht verloren hat. Auf einzelnen Ebenen kam es aber zu der Formierung der wirklichen Bourgeoisie, aber die Bourgeoisie als Klasse wurde in den Staat nicht einbezogen. Ausserdem bildeten sich zwischen der bürgerlichen Gesellschaft und dem Staate vermittelnde Organe, die Stände sollten selbst als eines von diesen Organen dienen, was wiederum zu der Umfunktionierung der Rolle der Stände führten musste. So hat sich ein einzigartiger Zustand herausgebildet, in dem die Funktionen der bürgerlichen Gesellschaft für die Bürokratie vorenthalten waren, und statt der repräsentativen Organe sollte besonders die Beamtenschaft als ein vermittelndes Organ zwischen dem Volk und dem Staate dienen.

Im Unterschied zu dieser Realität der preussischen Gesellschaft der Reformzeit kommt bei Hegel die bürgerliche Gesellschaft in viel reinerer Form in Vordergrund, die inneren Analysen der bürgerlichen Gesellschaft sind bei ihm and Hand der englischen politischen Ökonomie gemacht, die Grundbasis der bürgerlichen Gesellschaft ist in der freien Persönlichkeit zu suchen. Darin ist auch die ganze Basis der Hegelschen Rechtskonzeption zu suchen, die in der Behandlung des abstrakten Rechts direkt auf die Verhältnisse der bürgerlich Gesellschaft bezogen ist, jener Form der bürgerlichen Gesellschaft, die durch die Revolution ins Leben gerufen wurde. Auch in Hegels Auffassung der Sittlichkeit sind die Grundbeziehungen der bürgerlichen Gesellschaft eingedrungen. Dies kommt besonders auf jenen Stellen der

Rechtsphilosophie in Sicht, wo er das Prinzip der Individualität, die Rechte dieser Individualität verbürgt wissen will. Im Unterschied zum römischen Recht ist Hegel auf die Gleichberechtigung der Person vor dem Gesetz eingestellt, während das römische Recht die Sklaven für ungleichberechtigt hielt, wobei aber Hegel auf dem Prinzip der sozialen Ungleichberechtigung festhielt. So war er auch gegen das Prinzip der Gleichheit orientiert, wollte nur, das sich die alten feudalen Eigentumsverhältnisse in bürgerliche umwandeln. Näher steht Hegel der preussischen Realität auf jenen Stellen, wo er die Korporationen und dann auch die einzelnen Institutionen des Staats behandelt. Hier gibt es auch in der Terminologie gewisse Anknüpfungspunkte an die Reformen. Insgesamt lässt sich aber sagen, dass Hegel auch hier die Termine mit einem anderen Inhalt erfüllt. Markant ist dann die Übereinstimmung mit einigen Verfassungsplänen von Hardenberg, die aber nicht in Kraft getreten sind.

Aus dieser Grundlage lassen sich dann einzige theoretische Hegelsche Gedanken ableiten. So stellt sich Hegel einerseits gegen die revolutionäre Auffassung, dass der Staat auf der Basis des Vertrags konstruierbar wäre, wendet sich aber gleichzeitig gegen den Relativismus der historischen Rechtsschule, die die Existenz der Reste feudaler Verhältnisse eben auf diese Weise zu begründen versuchte. Hegel stellt sich in der Geschichte gegen alles, was unvernünftig war oder ist — nicht also das Gegebene, sondern das, was durch die Vernunft begründet werden kann, kann als wirklich existierend angesehen werden. Die Vernunft muss auch in dem Staat herrschen, der wirklich in seine Erscheinungsform die Züge der abstößlichen Restaurationsperiode annimmt. Wenn Hegel z. B. gegen die Auswüchse der öffentlichen Meinung eingestellt ist, so hat er keinen Zweifel daran, dass die öffentliche Meinung im modernen Staat eine gewisse Berechtigung hat. Man soll gegen die öffentliche Meinung nicht so gesetzstraflich vorgehen als mehr mittels der puren Sachverständigkeit der Regierungsorgane. Er nimmt sogar die Wissenschaft gegen die Übergriffe des Staates in Schutz. So lässt sich sagen, dass Hegel auch in den Einzelheiten Schlussfolgerungen aus seiner Gesamtkonzeption der bürgerlichen Gesellschaft zieht, Schlussfolgerungen, die er nur der preussischen Realität anpasst und die er durch die preussische Realität modifiziert. Der Bereich der bürgerlichen Gesellschaft ist bei Hegel viel breiter als wenn er nur von den realen preussischen Verhältnissen verallgemeinert werden konnte.